

UJ SZEMLE

17. szám. II. évfolyam.

Megjelenik minden hó 1-én és 15-én.

Budapest, 1908 szept. 1.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, V., Alkotmány-utca 23. szám.

Előfizetési ára: Félévre 12 kor., negyedévre 6 kor. Egyes szám ára 1 kor. Megrendelhető bármely könyvkereskedés útján.

A monarchia és a Balkán-vasutak.

I. A nyugati diplomácia és sajtó azzal vádolja az osztrák és magyar gazdasági törekvéseket, hogy a monarchia a maga közgazdasági politikájában is csupán a «Drang» előfutárja.

Be kell vallani, hogy Ausztriát és Magyarországot az egymással való torzsalkodások, valamint a két állam rivalitásából kifolyólag a déli részek (Horvátország, Dalmácia, Bosznia) fejlesztése körül folyó meddő huzavona (a mennyiben sem Ausztria, sem Magyarország nem engedi, hogy az említett részekben a másik az ő rovására a fejlesztés érdekében tegyen valamit) gazdasági energia tekintetében annyira gyöngítik, hogy a monarchiának nincs meg a kellő ellenálló képessége a jól szervezett «Drang»-gal szemben. Ez a tény már magában véve sem alkalmas arra, hogy a nyugati diplomácia és sajtó idézett vádjának élet vegye. A míg a cseh- és észak-sziléziai iparcikkek az olcsóbb tarifa miatt mind Németországon keresztül keresik a piacokat, addig a porosz és német árú valószínű invázióval özönlnek be Magyarországra; még pedig a legnagyobb tarifális kedvezményekkel, amelyek olykor egyedül a német érdeket szolgálják, de a melyeknek megvonására Ausztria és Magyarország közgazdasági politikájában hiányzik a szükséges erély.

Németország féltékenyen őrzi és védi ezeket a kedvező konjunktúrákat és a «Drang»-nak ez energiája folytán Ausztria-Magyar-

ország a német közlekedési politikához alkalmazkodik, s a «Pireusz» és «Alexandria» német hajóvállalatok számára szervezi az összeköttetést.

Ez azonban, ismételjük és külön hangsúlyozzuk, az osztrák és magyar monarchia részéről nem szándékos vagy öntudatos szolgálata a «Drang»-nak; hanem annak a tájékozatlan, öntudatlan, erélytelen közgazdasági politikának következménye, amelyet némi joggal öngyilkos politikának is lehetne talán nevezni. A helytelenül interpretált dualizmusnak az eredménye az osztrák és magyar imperializmus közt levő rivalitás, a melynek egyik következménye Boszniának, Horvátországnak és Dalmáciának gazdasági fejlődés dolgában történő háttérbe szorítása.

Boszniában a magyar (Budapest—Brod) összeköttetéssel szemben az osztrákok Mitkovic és Gravoza kikötő felé vivő utat állították be parallel vonalként. Triesztből az osztrák áru olcsó tengeri úton éri el az említett két kikötő valamelyikét, a honnan aztán Magyarország elkerülésével aránylag igen jutányos szállítással jut el Mosztárba vagy Szarajevóba. Míg azelőtt Bosznia Magyarországon át volt összeköttetésben a nyugattal, Gravoza az osztrák kormány jóvoltából négy esztendő alatt elsőrendű kiviteli és behozatali kikötője lett Boszniának és Hercegovinának. A bosnyák fa innen megy Olaszországba, s a gravozai kikötőben egymás után emelkednek a raktárak és kereskedelmi telepek, amelyek egy magyar társaság ügynökségét leszámítva, mind Ausztria érdekeit szolgálják.

E mellett az osztrák kormány, tudniillik a Lloyd, Fratelli Cosulich és Raguseo hajós-társaságok részesezésével hetenkint három gyorshajót szervezett Trieszt és a nevezett dalmát kikötők között, a melyekhez csaknem mindennapos teherszállító forgalom is járult. Ez pedig azt jelenti, hogy Bosznia a dalmát hajózás révén a magyar színezetű Ungaro-Croata kiszorításával az eddigieknél még szorosabb kötelékkel fűződik az osztrák közgazdasági élet keretébe. A mikor 1900-ban az osztrákok az arzano-bugoinoi vasúti összeköttetést követelték, a mely Spalatot nyitná meg a boszniai osztrák forgalomnak, akkor magyar részről oly ellenállásra találtak, hogy vissza kellett vonniok a tervet. A dolog azonban azért nem aludt el, mert daczára az ogulini-krimi vonalnak, amelyet a magyar kormány épített az osztrák forgalom javára, dr. Sustercsics reichsrathi szlovén képviselő 1907 október 30-ikán újra követelte a spalato-bugoinoi vonal kiépítését. A fiumei rezolúció közgazdasági gondolatára, amely Dalmácia, Bosznia és Szerbia területén szembeszállt volna az osztrákkal, az osztrákok az arzano-bugoinoi összeköttetésen kívül más retorziót is kívánnak. A «Handelspolitische Centralstelle» követeli, hogy Dalmáciát kössék össze Bosznián keresztül Szerbiával. A mivel szemben a magyarok a pécs-bródi, vagy báttaszék-eszéki összeköttetést akarják létesíteni. 1900-ban, a mikor az arzano-bugoinoi vonal tervét a magyarok először perhorreszkálták, mert Spalatótól féltették a boszniai magyar forgalmat, az osztrák kormány beérte a dalmát partvidéken Montenegró felé húzódó stratégiai vasúttal, a mit meg is építettek. Ugyanekkor a közös hadügyi kormány és Kállay fölvetették a mitrovicza-szalonikii szandzsákvasút tervét, mint olyant, a mely stratégiailag fontos, Ausztria és Magyarország érdekét egyaránt kielégíti, s így ezért nem talált ellenzésre a két kormány részéről.

Szalonikit a Vardar-völgyön át bekapcsolni az osztrák és magyar forgalmi politikába, s Szaloniki kikötője révén megnyitni az osztrák és magyar kereskedelem indiai és egyiptomi út-

jait: ennek a tervnek hallatára egyszeriben megmozdult a latin fajok és Oroszország közvéleménye. A Tesso «L'Italia et l'Oriente» cz. munkájában, Chimienti tanár, Brindizi képviselője, San Giuliano marchese, majd Sylvio Ghelli a «Giornale d'Italia»-ban és a «Pungoló Partiamentaire»-ban erős támadást intéztek az osztrák terv ellen, amelyet hódítási vágyból kialakult politikai célzatúnak mondtak; s Brindizi képviselője figyelmeztette a nyugati (francia és angol) sajtót, hogy ez a vonal Németországon keresztül hozná közelebb Indiát Angliához, s ezáltal veszedelmes konkurensévé válnék a mai angol-indiai postának, veszélylyel fenyegetvén Brindizit, a hol ez a posta most tengeri csatlakozást kap. A «Journal de Geneve»-ben még a sveiczi közvéleményt is felpiszkálták. Ennek az akciónak eredménye volt a Simplon-alagút kifúrása, a mely Lausanneon át megrövidítette az indiai posta útját. Ugyanez időtájt Tsarikoff belgrádi orosz ügyvivő bejárta Szerbiában a Timok-völgyet és biztosította a szerbeket, hogy pártolni fogja a duna-adriai vasutat, a mely rézsutos irányban vinné a Balkán-államok forgalmát az Adriához. Tsarikoff akcióját támogatta a «Novoje Wrenja» és a «Russia», valamint a balkán-lapok. Nemsokára megjelenik Charles Loiseau röpirata, a mely az adriai vasút eszméjét beleveti az európai közvéleménybe.

Az adriai vasút ideájára Ausztria a «Reichswehr»-ben a duna-adriai csatorna gondolatával felel, mint amely ellensúlyozná a duna-adriai vasutat.

Az orosz-osztrák barátság (Mürzstég) s ennek folytán az Oroszországgal egyöntetű föllépés szüksége bénította Ausztriát abban, hogy szalonikii vasútakcióját erélyesen vigye keresztül, annál inkább, mert a vasútnak a portánál történt első lauszirozásakor az orosz nagykövet kijelentette Calice báró konstantinápolyi osztrák és magyar nagykövet előtt, hogy, bár a berlini szerződés értelmében a monarchiának joga van a szalonikii vasúthoz, az orosz kormány, a mely a Balkánon a status-quaora támaszkodik, a vasút kiépítését

a statusquo megsértésének tekintené. Az osztrák és magyar külügyi kormányzat ugyan sohasem fogadta el ezt az interpretációt, mert hiszen világos, hogy a status-quoora támaszkodó orosz-osztrák-magyar entente nem prejudikálhat a berlini szerződésnek, de mégis a monarchia külügyi kormánya az orosz közbelépés után nem tett semmit a mondott irányban s a szalonikii vasút dolga megakadt.

Bekövetkezett a balkán-kontöderáció, valamint az olaszok Balkán-akciója; ugyancsak az olaszok megkezdték az antivari-virpazari vasút építését, amelyre pedig a berlini szerződés értelmében Olaszországnak nem volt joga. Az őszinteség nélkül való orosz barátság semmi olyast nem hozott a monarchia számára, amely akár politikailag, akár gazdaságilag erősítette volna Ausztria-Magyarországot, sőt ellenkezőleg az akciók mind a monarchia nélkül történtek s a feje fölé tornyosultak. Hozzájárult ehhez a szerb kereskedelmi szerződés felmondása s az osztrák és magyar kereskedelem boykottálása Szerbiában, amely, mint az előző fejezetben elmondottam, Angliával és Franciaországgal keresett összeköttetést. Ausztria és Magyarország alig nézhetette mindezt tétlenül és most már imminens érdekévé vált, hogy kiépítse a szalonikii vasutat, amely a monarchia kereskedelme számára biztosítsa az utat Kis-Ázsiába és a perzsa öbölbe. De stratégiaileg is kidomborodott a szandzsák vasút fontossága, mert hiszen nyilvánvaló, hogy Szerbia stratégiai szempontból bármikor elzárhatná a monarchia direkt csatlakozását a Balkánon. Erre történt, hogy a boszniai kormány a saját hatáskörében kiépíttette 80 millió koronáért a szarajevó-uvaci vasutvonalat (a 194 kilométeres pályán 99 alagút van).

Az orosz barátságban csatlakozott monarchia eközben ismét a német birodalomhoz közeledett. A marokkói kérdésben meglehetősen izolált Németország szívesen látta, hogy az Aehrenthal hivatalba léptekor hirdetett angol-orosz barátkozásból megint hogyan simul feléje Ausztria-Magyarország, amelyet így ismét magához ránthat. A viszony a két állam

közt tényleg egyre szorosabb lett; Thun gróf 1907-ben Bécsből Berlinbe ment, Marschall báró, a konstantinápolyi német nagykövet pedig megfordult Bécsben.

1908 január 27-ikén azután Aehrenthal bejelentette a delegációban, hogy a portánál megkapja a szandzsák vasut koncesszióját és hogy a vasutat kiépíti.

Az egész szláv, orosz, latin és angol sajtó a német «Drang» akciójának bélyegezte a szalonikii vasút tervét. Ezzel egyúttal kiderült az is, hogy az említett európai sajtó jóformán nem is veszi észre a monarchia kereskedelmi érdekeit, hanem csakis a Levante felé irányuló német versenyt látják a szandzsák vasutban. Vagyis Ausztria-Magyarországot semmibe sem véve, az európai országokat egyedül a német veszedelem izgatja s a monarchia konstantinápolyi akcióját is csupán azért perhorreszkálják, mert német érdeket sejtenek a háta mögött. És fájdalom, konstatálnunk kell, hogy bármikor is szánja magát ilyen lépésre Ausztria és Magyarország, sohasem lép fel akkora erélylyel, hogy ne szorulna rá egyúttal másokra és így ne keverné magát ama mások érdekeinek a szolgálatába.

A mi különösen a szandzsák vasutat illeti, hiába jelentette ki Metternich-Wolf londoni német nagykövet és Bülow kancellár, hogy a vasút kiépítése nem német iniciatívára történik, mégis, a ki Delbrück cikkeit és a «Deutscher Handels Verein in Berlin»-nek még 1881-iki memorandumát olvasta, annak éreznie kell, hogy ez a vasút nemcsak osztrák és magyar, de jelentékenyen német érdek is. A berlini «Handels Verein» memorandumuma, miként azt már a pángermánizmusról szóló fejezetben alkalmam volt idézni, nyíltan hangoztatta már huszonhat évvel ezelőtt, hogy — úgymond — «a magyar-osztrák vasutak és a török vasutak csatlakozásának minden késeltetése gátolja a német ipar fejlődését és károsítja Németország gazdasági és nemzeti érdekeit».

Magában az Aehrenthal-féle tervben a lariszai csatlakozás csakugyan inkább német,

mint osztrák vagy magyar érdek, mert Görögország védvámval támogatja a saját iparát s így a monarchiának ott nincs sok keresni valója; ellenben Németország a bankjai révén angazsálódott Görögországban, a németekre nézve tehát fontos ez a szárnyvonal. Egyébiránt egyrészt az a tény, hogy a «Deutsche Orient-Bank» 60 milliót adott kölcsön az Ottomán-banknak, vagyis, hogy a szandzsák vasutat ugyanez a «Deutscher Orient-Bank» építi, amely már építkezik a bagdadi vasuton is; másfelől pedig az a körülmény, hogy a szalonikii vasút kérdésében Aehrenthal az összes európai sajtó támadásaival szemben (az osztrák és magyaron kívül) csupán a német sajtó «Norddeutsche Allgemeine Zeitung», «National Zeitung», «Berliner Tagblatt» védte: mindezek nyilvánvalóvá teszik, hogy Ausztria és Magyarország külügyi kormányzata mily nehéz helyzetben van, a mikor a maga tényeit az európai közvéleménnyel a saját számlájára akarja iratni Németország számlája helyett.

Ezt a körülményt, vagyis az angol és latin fajok féltékenységét a német iránt, igen ügyesen használta ki az orosz diplomácia azzal, hogy sajtójában rögtön német érdek gyanánt tüntette föl a szandzsák-vasutat. («Russia», «Riecs»; a «Novoje Wremja» pláne így fakadt ki: «Türelmünk most már elfogyott».) Pilenko, a szt.-pétervári egyetem tanára kijelenti, hogy a szandzsák-vasúttal szemben egyedüli védelem a duna-adriai vasút. Tsarikoff, a ki azóta orosz külügyminiszteri osztályfőnök lett, Párisba megy s a «Matin», «Temps», «Figaro» hasábjain sorra megjelennek a támadások a szalonikii vasútvonal ellen, amely a francia lapok szerint egyenest a szláv befolyás végveszélyét jelenti a Keleten. Mindenki tudja, hogy «szláv» befolyás alatt ezek a sajtószervek csakis az orosz befolyást érthetik, mert hiszen a többi délszlávok lent laknak a Balkánon. A francia lapok támadásait különben a francia gazdasági érdek is sugalmazhatta, mert a francziák a Balkánon veszik a búzát, s a lisztet Egyiptomba viszik; és ezt a forgalmukat is érinti a szandzsák vasút.

Egy interviewban azonban Pichon francia külügyminiszter kijelenti, hogy a kormány nem azonos ezekkel a támadásokkal, de azért ugyanakkor azt is kimondja, hogy a «béke érdekében» szerinte is szükséges az adriai vasút. Ugyancsak Pichon kinyilatkoztatja ebben az interviewban azt is, hogy Aehrenthal akciójának a kifogástalanságához szó sem fér, mivel a külföldi kormányoknak már öt nappal a delegációban tett kijelentése előtt tudomásukra juttatta ebbeli szándékát. Mi viszont éppen az előzetes bejelentésnek ez az öt napi rövid terminusából (mert az ilyesmit korábban szokás tudtul adni a kormányoknak, hiszen öt nap alatt még válasz sem érkezhethet a bejelentésre) azt következtetjük, hogy Aehrenthal fait a compli elé akarta állítani Oroszországot a szandzsák vasút dolgában. Hogy az orosz diplomáciának ne is legyen módjában előzőleg beleszólni, amint azt Goluchovski idejében megtette. És ennek a fait a compli elé való állításnak a merészségéből is alaposan következtet a külföldi diplomácia és sajtó arra, hogy a monarchia egyszer már önállóan akar fellépni.

Pichon nyilatkozatára az osztrák-magyar külügyi kormány azt a nyilatkozatot teszi, hogy semmi kifogása sincs az adriai vasút ellen, ami azonban Szerbiára és Törökországra tartozik. Értsd ebből, hogy Oroszországnak nincs joga beleavatkozni az adriai vasút ügyébe.

Most már a balkán-államok is nyilatkoznak a szandzsák vasútról. A bolgár kormány nem mond ellent. Pasics szerb miniszterelnök kijelenti, hogy nem kifogásolja a vasutat, de csak abban az esetben, ha Szerbia is kiépítheti az adriai vasutat, amelyre nézve reméli, hogy az osztrák és magyar külügyminiszter támogatni fogja a portánál a szerb törekvéseket.

Az adriai vasút kérdésében azonban — mint amikor csak tehetik, mindig — Szerbia és Montenegro összevesz egymással. Mert amíg a szerbek San Giovanni de Meduá-nál kívánják az adriai összeköttetést, addig a montenegróiak Antivarinál. Ez utóbbi csatlakozá

érdekében Nikita először II. Vilmosnál interveniál személyesen, a császár korfui útja alkalmával (1908 tavaszán); majd meg a cár-hoz utazik Szt.-Pétervárra.

Pasics erélyesen dolgozik a vasút nyélbeütésén és egy román lap interviewjában azt mondja, hogy az egész vasút 80 millióba kerülne, amely összeget Francia-Olaszország és Anglia tőkepenzesei adnának össze. Hanem a portánál nehézségekbe ütközik ez a vasút-terv. Nenadovics konstantinápolyi szerb követ kihallgatásra ment a szultánhoz, de hire járt, hogy ezen az audiencián a padisah csupán a követ egészségi állapota iránt érdeklődött, az adriai vasútról pedig nem szólt egy szót sem.

Ez német befolyás. Németország ugyanis titokban, ellenezte az adriai vasutat, mert először is ezzel szolgálatot óhajtott tenni Ausztria-Magyarországnak, mivel Szerbia, ha a duna-adriai vasútvonal meggyűsül, ezentúl is kénytelen lesz Mokra-Gora-Vardistén át, tehát Bosznián keresztül keresni a vasúti összeköttetést az Adriával; másodsor pedig állítólag azért is, mert az adriai vasútnak, mint európai macedon-ó-szerbiai vonalnak a kis-ázsiai német bagdadi vasút fölött elsőbbségi joga lenne arra, hogy az európai török vilajetek bevételeinek többletéből a hatalmak megállapodása szerint kifizetessék érte a kamat és a garancie kilometrique.

★

Időközben Oroszország Anglia felé közeledik és bár az orosz lapok figyelmeztetik a diplomáciát, hogy legyen óvatos az angollal szemben, a «Novoje Wremja», a pánszláv vezérlap, fennen hirdeti, hogy Oroszország a Balkán-kérdésben Angliához csatlakozik a «galád osztrák tervekkel szemben». Erre némely lap közli egy állítólagos orosz-francia-angol egyezmény szövegét, amely szerint Németországot és Ausztria-Magyarországot izolálnák. Az angol sajtó pedig e közben meglehetősen nagyképműen tárgyalja az egész kérdést.

A szandzsák és az adriai vasút ügyében eddigelé (Bulgáriát és Szerbiát leszámítva) csak két kormányférfiú nyilatkozott: Aehrenthal (szandzsák vasút) és Pichon (adriai vasút). Most már sir Gray is beleszól (1908 febr. 15) a dologba. Elösmeri a szandzsák vasút jogosultságát, de kijelenti, hogy ezt a vasúti koncessziót nem volt helyes belevinni a macedon-kérdésbe, mert ezáltal a portánál olybá tűnhetik fel az eset, mintha a hatalmak a gazdasági előnyökért feláldoznák magát a macedon-akciót. 1908 március 11-én Tittoni elösmeri a szandzsák vasút építésének jogát, de amellet melegen pártolja az adriai vasútat. Bülow (márc. 28) szükségesnek látja a mosakodást, hogy nem ő biztatta föl Aehrenthalt a vasút-koncesszió kieszközlésére. Wekerle (ápr. 8.) elmondja, hogy az adriai vasút, amelynek végpontjai sincsenek megállapítva, még annyira embrióban van, hogy nem ő tud választ adni arra a kérdésre, milyen módon óvja meg Magyarország kereskedelmi érdekeit ezzel a forgalmi vonallal szemben.

Legérdekesebb Izvolszki (ápr. 17) felszólása, amelyben az orosz külügyminister diplomatikusan átsiklik a kérdésen és a többi hatalmak elösmerő nyilatkozataival szemközt seholy szóval sem ösmeri el az osztrák és magyar monarchiának a berlini egyezmény 29. §-ában biztosított vasútépítő jogát. Izvolszki hivatkozik Oroszország józan egoizmusára; ezt a megjegyzést a németektől tanulta, mert a «Kölnische Zeitung» is Németország józan egoizmusára hivatkozott akkoriban, amikor Transvaálban a boerok megszorongatták az angolokat.

A szandzsák vasút nyomjelzésére kiküldött bizottság egyébiránt április 19-én már összeült Üszkübben s a mérnökök Novibazarban és Uvacon már egyaránt megkezdték a munkát.

A «Giornale d'Italia» jelentése szerint viszont a «Banca Italia» vezérigazgatója Párisba utazott, hogy az ottani pénzcsoportokkal tanácskozzék a Duna-Adria-vasút finanszírozásáról. Az építési költségekből 120 millió lirát francia pénzcsoportok fognak folyósítani,

45 millióval részesedik az olasz tőke és Szerbia 30 milliót ad az építkezés költségeihez, Szerbia területén tudnillik 130 kilométer már munkában van a vonalból s így ott még csupán a hátralevő 132 kilométert kellene kiépíteni.

Dr. BLASKOVICH SÁNDOR.

Az 1875-ik évi Tisza-féle fuzió története.

(8)

A husvétii szünidő végén, április 12-én hozták a lapok az első hirt az új választási törvényről. Ez a hír még nem közölt semmit az új törvény tartalmából, hanem a közlemény csak általánosságban volt tartva s mindössze annyi volt közölve, hogy a választási törvényjavaslat nyolcz fejezetből és 101 §-ból áll. A középpárt ezen értesülés alapján megbizta elnökét, hogy a kérdéses törvényjavaslat egész szövegét szerezzék meg a kormánytól és kiküldött egy kilencz-tagú bizottságot azon utasítással, hogy a beszerzendő törvényjavaslatot letárgyalván, tegyen javaslatot a pártnak azon javaslattal szemben való állásfoglalására vonatkozólag. A párt elnöke megkapta a belügyminisztertől azon törvényjavaslat tervezetét s a bizottság megkezdte annak tárgyalását. Ezek a tárgyalások Károlyi Ede lakásán folytak le, de a bizottság tagjainak a kérdésre vonatkozó nagyon is divergens gondolkozása miatt, egyöntetű megállapodás nem jött létre. Különösen észrevettük azt, hogy a bizottságnak a Lónyay-párthoz húzó tagjai most már nagyon a kormány álláspontjára helyezkedtek és nem járultak hozzá a bal-középpártból kivált bizottsági tagok liberális felfogásához. Különben ezek a tárgyalások, bár az elhangzott hosszadalmas beszédek miatt unalmasak voltak; de egyébként Károlyi Ede vendégszerető házában igen jó hangulatban folytattuk azokat. Néhány nap múlva, április 18-án a képviselőházban hivatalosan is be lett jelentve az új választási törvényre vonatkozó javaslatnak rövid idő alatt való benyújtása. Bittó miniszterelnök a kormány munkapro-

grammját adta elő s ez alkalommal főbb vonásaiban ismertette e javaslatot. «Nem lesz az — ugymond — egészen új alkotás, hanem az 1848: V. t.-cikknek a tapasztalatok által kimutatott hiányait fogja elenyésztetni. A cenzust az egész országban egyenlővé óhajtja tenni, úgy azonban, hogy az által a választási alap se meg ne szoríttassék, se ki ne tágíttassék. A választók állandó listáját rendeli el a javaslat s a képviselők igazolását a bíróságra óhajtja bizni.» Arra a közbevetett kérdésre, hogy mi lesz az inkompatibilitással? a miniszterelnök azt felelte, hogy ide vonatkozólag a kormány várja a kiküldött bizottság jelentését. Közben a képviselőház letárgyalta a közjegyzőségek szervezésére és az ügyvédi rendtartásra vonatkozó törvényjavaslatokat. E két törvény valóban azok közé tartozott, melyek a parlamenti pártok között ellentétet nem voltak képesek előidézni s így azoknak tárgyalása egész simán folyt le.

A delegációk ez alatt dolgoztak. Mindenkinek feltűnt, hogy midőn az ország pénzügyi viszonyai a legsiralmasabb állapotban vannak, a közös hadügyminiszter mégis az előbbi évinél magasabb költségelőirányzattal állott a delegációk elé. Tisza Kálmán május 9-én interpellációt intézett a miniszterelnökhöz és azt kérdezte, hogy: 1. gyakorolta-e a kormány a törvény által biztosított befolyását a közös költségek előirányzatának összeállításánál? 2. ha gyakorolta, minő indokok és minő számítás alapján egyezett bele, hogy hazánk pénzügyeinek rossz helyzete dacára a közös költségek nemcsak le ne szállíttassanak, de sok részben még emeltessenek is? Bittó miniszterelnök az interpellációra négy nap múlva felelt. Az első kérdésre csak igenlőleg válaszolt s állította, hogy a törvény által biztosított befolyást gyakorolta a magyar kormány a közös költségvetés előkészítésénél; a második kérdésre azonban egy rosszul fogalmazott, s azt lehet mondani, senkinek sem tetsző, egyáltalában nem államférfíui feleletet adott, midőn így szólt: «Az 1867: XII. t.-cz. 40. §-a biztosítja ugyan a közös költségvetés előkészítésénél a két miniszterium számára a

törvényes befolyást, de mert a befolyás a paritásnál fogva a két felet egyenlő mértékben illeti, egyik befolyása sem lehet kizárólag döntő. Ezért a közös megállapodás útján létrejött költségvetésért a közös miniszterium a delegációk előtt felelős s ezekért a két fél miniszteriumát külön-külön a saját törvényhozásuk előtt akarni felelőssé tenni, annyit tenne, mint a közös miniszterium felelősségét illuzóriussá tenni és a törvényhozás körébe vonni oly kérdéseket, melyek éppen ezen törvény által a delegációk körébe utasítottak. E szempontból indulva ki, a kormány azt hiszi, hogy nem vonathatik kérdőre egy oly költségvetésért, melynek tárgyalása a törvény által a delegációkhoz tétetett át s ennél fogva az interpelláció második kérdésére nem felelek.» Csernátony Lajos közbeszólásképpen azt jegyezte meg: «Szomorú egy válasz.»

És valóban amilyen gyenge volt a válasz, oly könnyű volt Tisza Kálmánnak arra nagy hatással felelni. Elmondotta, hogy egy önérzetes kormányelnöknek nem lehet így felelni, hanem ha már mindenestre az ő beleegyezésével is beterjesztetett a magasabb költségvetés, akkor megindokolja, hogy miért egyezett abba bele. Kijelentette Tisza, hogy a költségvetés tételeiért a közös miniszterium a delegációknak felelős, de hogy azon költségvetés előkészítésénél a miniszterelnök gyakorolta-e a törvény által részére biztosított befolyást? azért a miniszterelnök a saját törvényhozásának tartozik felelősséggel. Ezért nem veszi tudomásul a miniszterelnök választát. A kérdés névszerinti szavazással lett eldöntve. A tudomásulvételre igennel szavazott 171, nemmel 112, távol volt 167 képviselő. Tehát a miniszterelnök választát 59 szavazattöbbséggel tudomásul vette a képviselőház. A szélsőbal, a balközép és a középpárt tagjai szavaztak ellene. Érdekes, hogy a négy Lónyay és pedig Menyhért, János, József és Béla jelen voltak ugyan a kérdés tárgyalásánál, de a névszerinti szavazás elől kivonultak s velük kivonult és nem szavazott a Lónyay-párt több vezető tagja is. A szavazattöbbséggel elért sikert azonban a

kormány nem tekintette a saját győzelmének. Egyszerűen a többség nem akart egy újabb kormányválságot felidézni s azért tudomásul vette a miniszterelnöknek senki által sem helyeselt választát. A kormánypárti «Pester Lloyd» őszintén be is vallotta ezt, midőn a május 14-én megjelent vezércikkében azt mondja: «Hogy a kormány ez alkalommal mégis győzött, legnagyobb részben annak köszönheti, hogy e pillanatban a többség egy tagja sem akarta magára vállalni a felelősséget e jelenlegi kabinet állásának esetleges megingatásáért.»

Ez a felfogás képezte akkor a kormány legerősebb támaszát. Azok az úgynevezett orthodox Deákpártiak a Lónyay-párt behódolásával egészen a régi, az országgyűlés kezdetén elfoglalt álláspontjukra kezdtek helyezkedni. Megfeledeztek a csak pár hónap előtt felettük elviharzott pártválságszerű nyomorúságos állapotukról s most, hogy Ghyczy Kálmán pénzügyminiszterségéhez sokan igen vérmes reményeket kötöttek, a kormánypárt úgy viselkedett, mintha még mindig a régi hatalmas és kompakt Deákpárt volna. Pedig akkor már hiányzott abból a pártból az, a mi annak a pártnak az erőt, a tekintélyt, az egységet adta. Hiányzott a folyton súlyos beteg Deák Ferencznek a politikai közéletben való aktív részvétele. Hívei, barátai naponta közölték a nagy pártvezérrel a parlamenti és a pártélet minden nevezetesebb mozzanatát. Ő el is mondotta azokra a maga véleményét, de súlyos betegsége miatt sem a képviselőház üléseire, sem a kormánypárt klubjába nem járhatott fel. Ez a körülmény tette azután lehetővé azt, hogy a kormánypártban imponáló egység nem fejlődhetett ki az egységes vezetés hiánya folytán. Az a nagy párt tulajdonképpen egyes töredékek és törekvések konglomerátuma volt. Ennek az állapotnak azután sajátságos váratlan következményei is fejlődtek ki. Ilyen volt mindjárt május közepén a Szende Béla honvédelmi miniszter esete. Szende Béla Budán a várban a Szent-György-téren fel akarta építtetni a honvédelmi miniszterium palotáját 400.000

forint költséggel. Kimutatta, hogy a miniszteriuma által bérházakban elfoglalt hivatali helyiségekért az állam évenként 25.000 forint házbért fizet s így 32 év alatt ezzel a házbérösszeggel az új palota építési költsége fedezve lesz; az ide vonatkozó törvényjavaslat keresztülment az előzetes tárgyalás minden fórumán s midőn érdemleges tárgyalás végett a képviselőház elé került, Zsedényi Ede indítványára a Ház azt levette a napirendről s az előzetes tárgyalások minden stádiumán elfogadott törvényjavaslatot visszautasította.

Ilyen volt Trefort közoktatásügyi miniszternek a zsidó-alap kérdésénél való kisebbségben maradása. A szabadságharcz befejezte után 1849-ben az akkor mindenható vadállat, Haynau a magyarországi zsidóságra nagy hadisarczot vetett. Ezzel kívánta a magyarországi zsidó felekezetet megbüntetni a szabadságharcz alatt tanúsított hazafias magatartásáért. Haynau bukása után azonban a bécsi kormány, a mint akkor beszéltek, Rothschild közbenjárására, a hadi sarczot elengedte s a befolyt összeget, mint a magyarországi zsidó hitfelekezet kulturális céljaira szolgáló alapítványt a kormány kezelése alá helyezte. Az alkotmányos magyar kormány megalakulása után ez az alap is a magyar közoktatási miniszter kezelése alá jutott s Trefort ebből az alapból egy rabbiképezdét akart felállítani. Erre kérte egy határozati javaslat benyújtásával a törvényhozás hozzájárulását. Igen ám, de időközben megtartották a magyarországi zsidókongresszust, melyen a zsidóság két önálló felekezetté: a neolog- és az orthodox-zsidó felekezetekké különvált. És mivel a rabbiképezdét csak a neolog-zsidók kívánták, az orthodoxok pedig azt vallásuk alapelveibe ütközőnek nyilvánították, ez ellen a terv ellen az orthodox felekezet felszólalt és mivel a hadisarcz befizetése idejében a zsidóság egységes volt s így a kérdéses alapon az orthodoxok által befizetett összegek is vannak, ők követelték a maguk részének a saját külön kulturális céljaikra való fordítását. Trefort határozati javaslata felett nagy vita fejlődött ki. A vallási kérdésekben a legliberálisabb gon-

dolkozású Zsedényi pártolta az orthodoxok igényét és ebben vele egyetértett a kormánypárt sok tagja, valamint az ellenzéki pártok tagjai. Tisza Kálmán azt a határozati javaslatot adta be, hogy az alap megfelelő része fordíttassék az orthodox felekezet kulturális céljaira, a fennmaradó összeggel pedig állíttassék fel a rabbiképezde. Trefort Tisza ezen határozati javaslatát elfogadta, de mikor Wahrmann Mór rászólt, hogy akkor miből állítja fel a rabbiképezdét? akkor a nála szokásos tétovázással megtagadta a Tisza határozati javaslatának elfogadását. Összesen 8 határozati javaslat lett beadva és a dolog vége az lett, hogy Trefort javaslatát 115 szavazattal 110 ellen elvetette a képviselőház. A kormánypárt nem akarta engedni, hogy ez a vita Tisza győzelmével legyen befejezve. Magán beszélgetésben ki is mondták: «Nem vagyunk boldok, hogy Tisza javaslatának az elfogadásával a zsidó szavazatok nagy részét odahajtsuk a Tisza pártjára». Így azután Tisza javaslata is 112 szavazattal 110 ellen kisebbségben maradt. Kisebbségben maradt mind a 8 határozati javaslat s a képviselőház a szabályoknak megfelelőleg a kérdés felett napirendre tért. Trefort dühösen hagyta el az ülést. Zúgolódott a kormánypárt megbízhatlansága, fegyelmezetlensége ellen. A Lónyay-pártiak pedig nevettek.

Ezt a két esetet csak azért hoztam fel, hogy ezzel illusztráljam a kormánypártnál akkor uralkodott nagy fokú fejtelenséget. Ha a pártot még mindig az aktív Deák Ferencz mérséklete és bölcsessége vezette volna, akkor ez a két eset nem merülhetett volna fel. Deák Ferencz a pártértekezleten megállapította volna az egyik esetben, hogy az adott viszonyok között helyes-e, czélszerű-e a honvédelmi miniszterium palotájának az építése? és ha helyesnek találta volna, akkor azt a nyílt ülésben meg is tudta volna védelmezni Zsedényi minden takarékoskodó indítványa ellen; ha pedig Zsedényi felfogásának adott volna igazat, akkor Szende Béla elő sem terjesztette volna az ide vonatkozó törvényjavaslatát s a miniszter nem lett volna

a saját pártja által desavuálva. A másik esetben, a zsidó-alapítvány kérdésében szintén nem fordúlhatott volna elő olyan nevetséges negatív eredmény, ha a kormánypártot Deák Ferencz liberális felfogása vezette volna. Akkor Trefort nem állhatott volna elő azzal az ő felületes indítványával. Deák Ferencz liberalizmusa és igazságszeretete nem engedte volna, hogy az orthodox zsidóság jogát a kultuszminiszter egyszerűen konfiskálja, hanem megkövetelte volna, hogy a miniszter előbb szigorúan és számszerűleg állapítsa meg, hogy a kérdéses alapból mi illeti az egyik — s mi a másik zsidó felekezetet? és csak ezen megállapítás után hozza a kérdést a törvényhozás elé. Ilyen alakban bizonyára nagy többséggel elfogadta volna a képviselőház a miniszternek az ilyen számításra alapított javaslatát.

A kormánypártnak azok az intranzingens tagjai, kik az ellenzék minden árnyalatával hadi lábón szerettek állani, egyáltalában nem vették észre a központi egységes vezetésnek hiányát és ezen hiánynak a pártra nézve nagyon súlyos következményeit. Ők csak a párt numerikus többségét látták s ezen felfogás alapján agresszív fellépésre is eléggé erőseknek érezték magukat. Erre jó alkalmúl szolgált az új választási törvény beterjesztése. Midőn ezt a törvényjavaslatot a kormánypárt értekezletén szakaszonként tárgyalták, az az indítvány merült fel, hogy ki kell mondani a törvényben, hogy nem birnak szavazati joggal azok, a kik az egyenes állami adójukat az előző évre be nem fizették. Hogy kitől eredt az az indítvány, azt biztosan nem lehetett megtudni, mert kezdetben ez csak mint eszme lett felvetve s csak a kormánypárt értekezletén öntötték formába. Akkor Máriássy Kálmán is, de kivüle még mások is dicsekedtek azzal, hogy az eszme tőlük származik. Az indítvány bevallott indoka az volt, hogy ezzel is az ország nehéz pénzügyi viszonyain akarnak segíteni s a választási törvény ezen rendelkezésével azt akarják elérni, hogy a sok millióra menő adóhátrálékot az illető adósok siessenek befizetni, ne-

hogy a szavazati jogukat elveszítsék. Igaz, hogy abban az időben sok volt az adóhátrálék. Egyrésről még nagyon közel volt az az időszak, midőn az abszolút-kormány által kivetett adót be nem fizetni, vagy legalább csak késedelmesen fizetni be, hazafias cselekedet volt, — de ezenkívül két-három egymás után következő évben országszerte oly rossz termések voltak, hogy az ország népe több vidéken valósággal inséggal küzdött s ez a körülmény is nagy arányokban szaporította az adóhátrálékokat. Ezeket a körülményeket mind tekintetbe vehették volna a kormánypárt illető tagjai és ha indítványuknak valóban csak az ország pénzügyi érdeke lett volna az oka, akkor találhattak volna az adóhátrálékok behajtására alkalmasabb módot. Akár törvényhozásilag állapíthattak volna meg olyan szigorú szabályokat, melyek az adóhátrálékok mielőbb való befolyását feltétlenül biztosították volna s nem kellett volna nekik ahhoz a reakzionarius módhoz folyamodni, hogy az adóhátrálékok címén sok ezer állampolgár választói jogát konfiskálják. Ámde ez csak a bevallott cél volt. A valódi célja ennek az indítványnak az a törekvés volt, hogy a kormánypárt a választók számát mindenképpen kevesbíteni törekedett. A legutóbb lezajlott általános választásnál érzékenyen tapasztalták a többség tagjai, hogy milyen drága egy kormánypárti mandátum. A választók számának kevesbítésével a választásokat akarták olcsóbbá tenni, mert ők akkor azt hitték, hogy örök időkre, vagy legalább még nagyon sokáig ők maradnak a «többség». Felszólalásaikban csak azt vallották be, hogy nem akarják szaporítani a választók. Ezzel az indítvánnyal azonban feltétlenül kevesbíteni akarták azt.

Időközben letárgyalta a képviselőház az incompatibilitási törvényjavaslatot és július hó 1-én kezdette meg a választási törvény tárgyalását. Szeniczey Ödön volt a központi előadó. Ő nyitotta meg a vitát. Miután a beterjesztett javaslat minden rendelkezéséhez erősen ragaszkodott s azokat dicsérte is, beszédjét az ellenzéki pártok meglehetősen ellen-

szenvesen fogadták. Utána Szapáry Gyula belügyminiszter egy eléggé síma beszéddel iparkodott enyhíteni a rossz hatást. Ez után a szélsőbal részéről Mocsáry Lajos tartott egy igen érdekes beszédet s ennek végén határozati javaslatot adott be, mely szerint a képviselőház a benyújtott törvényjavaslatot azzal utasítsa vissza, hogy a kormány még azon ülészak alatt az «általános, titkos, községenkinti szavazat» alapján terjeszzen be új javaslatot. Mocsáry ezen radikális felszólalása után megszólalt az ellenkező pólus képviselője. A törvényjavaslat szerint ősi jogon, tehát a nemesség alapján azontúl csak azoknak a választói joga hagyatott meg, akik az 1848—1872-iki választások valamelyikénél ősi jog alapján voltak a választók közé felvéve. Beöthy Ákos ezt kevesellette. Ő minden nemes embernek meg akarta hagyni a választójogot. Átgondolt beszédjében kiterjeszkedett a demokrácia túlkapásaira is és felemlítve a múltban a nemesség hazafias érdemeit, nem adott be határozati javaslatot, de a képviselőház figyelmébe ajánlotta, hogy ne tévedjen a jogfosztás terére s hagyja meg a nemesség szavazati jogát. Ezt a felszólalást a képviselőházban igen kevesen helyeselték. Az ellenzékiek különösen abban láttak nagy ellentmondást, hogy Beöthy Ákos meglátja a jogfosztást akkor, midőn a néhány ezer nemes ember ősi jogon nem juthat be a választók közé, de nem tartja jogfosztásnak azt, midőn a javaslat az esetleg csak csekély adóhátralék miatt sok ezer állampolgárt fosztott meg választói jogától.

Másnap Irányi Dániel felelt Beöthy Ákosnak és pártolta Mocsáry határozati javaslatát. Polyt Mihály képviselő hosszú beszédet tartott, melynek legnagyobb részében a keleti kérdéssel és a szerb nemzetiség érdekeivel foglalkozott. Beszédje végén Mocsáry határozati javaslatát pártolva, a szerb nemzetiség kívánalmainak előtérbe állításával, beszédjét azzal fejezte be, hogy ha ezen kívánalmak nem teljesíttetnek, «Philippinél találkozunk!» Ez a fenyegetésszerű mondás általános visszatekintést okozott. Az utána felszólaló Schwartz

Gyula vissza is utasította azt és Polyt szavainak kellemetlen hatását maga is észrevévén, a szélsőbaloldaliak részéről is erre figyelmeztetést kapván, az ülés végén szavait azzal iparkodott kimagyarázni, hogy ő azon idézettel azt akarta mondani, hogy a magyarok és a szerbek között a nagy keleti kérdés megoldásánál barátságra van szükség és óhajtja, hogy azon nagy katasztrófánál mint barátok találkozzanak. Ez a felszólalás azonban senkit sem nyugtatott meg és a képviselők pártkülömbőség nélkül meglehetősen izgatott hangulatban távoztak az ülésről.

Másnap Tisza Kálmán tartotta meg az egész kérdést felölelő nagy beszédjét. Kijelentette, hogy a törvényjavaslatot a részletes tárgyalás alzájaul elfogadja, mert annak alapján a 48-iki törvéynél jobb helyzet alakulhat ki. Beöthy Ákosnak a demokrácia kinövéseire vonatkozó fejtegetéseire Tocqueville egy leveléből idéz, mely szerint a demokrácia mint irányeszme ma már győzedelmeskedett s most a feladat az: «a demokráciát úgy vezetni, hogy az a szabadságnak és az államéletnek hasznára váljék». Mocsárynak az általános szavazati jogot kívánó határozati javaslatára csak azt jegyezte meg, hogy az általános szavazati jog nem mindenkor a szabadság biztosítója. Példa erre Franciaország esete, hol az általános szavazati jog állította a szabad köztársaság helyére az abszolút császárságot. Ez után Polyt beszédjére válaszolt. Megmagyarázta Polytnek, hogy a szerbek fordultak már Magyarország szabadsága ellen és midőn Magyarország szabadsága legyőzött, a szerbek jutalma ugyanaz az elnyomtatás lett, amivel a magyarságot büntetni akarták és abból az elnyomtatásból a szerbek csak akkor tudtak kiszabadulni, mikor Magyarország visszaszerezte alkotmányát s az elnyomtatásból a szerbeket is kiszabadítva, őket az ország minden lakójával egyenlő jogú alkotmányos polgárokká tette. A legrövidebben összefoglalva ez volt az általános hatást előidézett nagy beszéd tartalma. Ezt a beszédet az akkor Budapesten megjelent minden magyar és német nyelvű politikai lap a legna-

gyobb elismeréssel és dicsérettel halmozta el. A «Pester Lloyd» vezércikkében úgy nyilatkozik arról: «A nap eseménye Tisza Kálmán mesteri beszédje. Hatása rendkívüli volt. Jobb- és baloldal lelkesült tetszésre ragadtatott». A kormánypárt tagjai érezték is, magán beszélgetésekben be is vallották, hogy Polyt kihívóan fenyegető szavaira akkor mindjárt a miniszterelnöknek vagy a belügyminiszternek kellett volna felelni. Hogy ők azt elmulasztották és hogy Tisza Kálmán ezt a feladatot oly nagy hatással és oly fényesen oldotta meg, ez a körülmény nagy mértékben emelte Tisza Kálmán parlamenti értékét és tekintélyét a kormánypárt elfogulatlan tagjai előtt is. A beszéd elolvasása után maga Deák Ferencz is azt mondta környezetének, hogy: «Ezt a beszédet a miniszterelnöknek kellett volna elmondani». És az után hozzátette lassan: «Ha tudna így beszélni». Deák ezen megjegyzésével mindjárt másnap Kovách László kedveskedett Tisza Kálmánnak.

Ez után még négy napig tartott a törvényjavaslat általános vitája. Julius 7-én névszerinti szavazással lett a kérdés elintézve. Igenel szavazott 230, nemmel 49, távol volt 141 képviselő. Tehát a törvényjavaslat ellen általánosságban csak a szélsőbaloldali és a nemzetiségi képviselők szavaztak. Megkezdődött a részletes tárgyalás. Az első szakaszoknál kevés és csak jelentéktelen felszólalások történtek. Az 5. §-nál Kemény Gábor tette meg azon indítványt, mely az erdélyi kerületekre nézve külön cenzust állapít meg. Ennél az indítványnál az erdélyi képviselők kevés kivétellel pártkülönbség nélkül mindnyájan egyetértettek s így a többség elfogadta Kemény Gábor indítványát. A július 22-én tartott ülésben került sor a 12. §-ra, melynek 5. pontja a központi bizottmány szövegezése szerint így hangzott: nem bírnak szavazati joggal: «5. azok, kik az összeírást, illetőleg kiigazítást megelőző évre a választókerületben fizetendő egyenes adójukat be nem fizették». Az 5. osztály a §. ezen pontját és a 108. §-nak ezzel kapcsolatos rendelkezését

kilagyta és ezen irányban az 5. §. előadója, Péchy Tamás a központi bizottmányban különvéleményt adott be. Ő volt az első felszólaló és védte a külön indítványt, melynek védelmére kelt utána Szontagh Pál is. A központ indítványának első pártolója Pulszky Ágost volt, a ki hosszú beszédben azt vitatta és erősítette, hogy a ki nem tesz eleget polgári kötelességének és adóját be nem fizeti, az nem is követelheti, nem is érdemli, hogy választó legyen. Ez a sajtóságos felfogás a többség legelőkelőbb tagjai között is oly erős gyökeret vert, hogy az indítvány támogatására jobb ügyhöz méltó buzgósággal felszóltak és beszédet tartottak Pulszky Ágostonon kívül: Eötvös Károly, Csemegi Károly, Szapáry Gyula, Prileszky Tádé, Kerkápoli Károly, Panolay János és Szilágyi Dezső kormánypárti képviselők. Ghyczy Kálmánt Huszár Imre szólaltatta meg e kérdésben. Huszár a vita folyama alatt felvetette azt a kérdést, hogy vajjon Ghyczy Kálmán pártolja-e ezt az indítványt? Ghyczy nem volt jelen a Huszár beszédje alkalmával, de már másnap felelt a felvetett kérdésre. Azt mondotta, hogy miután ez az adóhátralékokra vonatkozó rendelkezés az ő tárczáját közvetlenül érinti, neki ezt a rendelkezést még azon esetben is pártolnia kellene, ha minisztertársai ellenzenék.

Négy napi vita után július 25-én történt meg a névszerinti szavazás a 12. §. ezen 5-ik pontjára. Megszavazta a javaslatba hozott pontot 147, ellene szavazott 116, távol volt 156 képviselő; tehát a kormánypárt 25 többséggel győzött. A távollevők között ismét ott volt Lónyay Menyhért, János és Béla, valamint a javaslat ellen is több Lónyay-párti szavazott. Ezután gyorsabban ment a törvény tárgyalása. Két napig tartó vita volt ugyan a felett, hogy a törvény a titkos, vagy a nyilvános szavazást rendelje el kötelezőleg? Végre is abban állapodott meg a többség, hogy e tekintetben általános kötelező rendelkezést nem vesz fel a törvénybe. Még a 96-ik §-nál volt hevesebb és névszerinti szavazással végződött vita. Itt Tisza Kálmán azt indítvá-

nyozta, hogy az etetés, itatás a választói jognak 3 évre való elvesztésével és 1000 frt bírsággal büntetessék. A kormánypárt nagy része, még maga a belügyminiszter is, ellenzte ezen indítványt, azonban a képviselőház névszerinti szavazás mellett 52 szótöbbséggel elfogadta Tisza indítványát, pedig az illető szakminiszter, Szapáry Gyula is ellene szavazott. Július 31-én lett a törvényjavaslat tárgyalása befejezve és augusztus 1-én, tehát a tárgyalás megkezdése után éppen egy hónappal, történt meg annak harmadszori felolvasása.

Ezen hosszú tárgyalásnak két elvitázhatatlan eredménye volt. Az egyik az volt, hogy a kormánypártnak az ellenzékkel szemben tanúsított agresszív viselkedése nagy mértékben elhidegítette a kormánypárt és a mérsékelt ellenzéki pártok között való viszonyt s ezen pártoknak már-már mutatkozott egymáshoz való közeledését csaknem teljesen megszüntette. A másik eredmény pedig Tisza Kálmán parlamenti tekintélyének nagy mértékben való megnövekedése volt. Az úgynevezett orthodox kormánypártiak szerettek Tiszáról még mindig a régi kicsinyléssel beszélni, de az elfogulatlanabb kormánypártiak is elismerték, hogy ebben a lezajlott nagy vitában a numerikus többséget ugyan a kormánypárt nyerte meg, de a parlamenti viták vezéralakja Tisza Kálmán volt. Augusztus 1-je után több érdemleges ülés nem tartatott s augusztus 14-én a II. ülészak királyi kéziratral berekesztetvén, a III. ülészakra az országgyűlés október 24-ére hivatott össze.

További fejlemények.

Az országgyűlés szünetelésével a közéletben meglehetősen csend és nyugalom állott be. A választási törvény nagy vitája s ebben a vitában a kormánypártnak nagy erőszakoskodása, az ellenzék argumentumainak a numerikus többséggel való elnyomása az utolsó ülések hangulatát meglehetősen alászállította. A kormánypárti képviselők intransigens része úgy viselkedett, mint egy győzedelmes

hadsereg elbizakodott katonája; és a mi leg-sajátságosabban tünt fel, ezt a hangulatot, ezt a modort még a Lónyay-párt egy része is legalább affektálta. Akkor még erősen remélkedtek a Lónyay Menyhért hívei. Várták törekvésük sikerét és szorosán együttartottak a kormánypárt legorthodoxabb tagjaival. Azt hitték, így hamarabb és biztosabban célta érnek. A mérsékelt ellenzéki pártok Tisza Kálmán álláspontjára helyezkedtek és várták a kormányt a «tettek mezején». A miniszterek el voltak foglalva az 1875. évi költségvetés előkészítésével.

Ez a költségvetés előkészítése a legnagyobb gondot Ghyczy Kálmánnak okozta. Ő tudta azt, hogy tőle, az ő pénzügyminiszteri működésétől az ország közvéleménye legalább egy bizonyos fokú sikert vár, valami siker kimutathatására egyéni ambíciója is sarkalta és érezte, hogy ha ő csak az előbbi pénzügyi gazdálkodás ösvényén halad, akkor az ő vállalkozásának jogosultsága válik kérdésessé; mert ha ő is csak ugyanazon ösvényen halad, a melyen elődei haladtak, akkor mi szükség volt az ő pénzügyminiszterségére. Az ő töprengő természetével százszor, ezerszer elgondolta ezt, azért egy részről új adók behozatalán tervezgetett és ezen új adók pénzügyi eredményeit számítgatta, kidolgozták a cselédadóra, a teke- és játékadóra, a kocsi- és lóadóra, tehát az úgynevezett fényűzési adóra vonatkozó törvényjavaslatokat. De ezeken kívül az állampénztár szűkös viszonyai arra is sarkalták Ghyczyt, hogy a napi szükségletek fedezhetését is biztosítsa. Új kölcsön szerzésére tett lépései meghiúsultak s nem maradt előtte más út, mint a 153 milliós kölcsön második részletének igénybevétele. Ebből már rövid hitel, illetve előlegezések gyanánt igénybe vett az állam az illető bécsi pénzesoporttól mintegy 30 millió forintot, tehát még mintegy 43 millió forint volt, amit felvehetett. Még egy kísérletet tett a bécsi pénzesoporttal Ghyczy és elküldötte Bécsbe Wéninger Vinczét, ki az egész kölcsön közbenjárója volt, s iparkodott a kölcsönnek még hátralevő részére némi árfolyam-

kedvezményt kieszközölni. És valóban a Ghyczy Kálmán pénzügyminisztersége az ország hitele iránt való hangulatot javította annyiban, hogy a kölcsönt a pénzcsoport nyilvános aláírásra merete bocsájtani és a még hátralevő összegre nézve 90%-os árfolyamot fogadott el.

Közben a Lónyay-párt is megmozdult. Újra kiadta programját. Ez a program 6 pontba volt ugyan foglalva, de lényegében semmit sem különbözött attól a 4 pontból álló programtól, melyet egy év előtt Bánó József indítványára fogadott el a Kemény Gábor elnöklése alatt tartott értekezleten. Ennek is az volt a legkidomborítottabb része, hogy a 67-iki kiegyezést a maga teljességében, minden változás nélkül fentartani kívánják és éppen azért ellenzik a pártoknak minden olyan koalícióját, mely habár fentartással is a 67-iki kiegyezés akár formájának, akár lényegének megváltoztatására irányul. Különösen az orthodox kormánypártiaknak szólt, a kikkel a Lónyay-párt a legszilárdabb egységet kívánta fenntartani. Ezen az úton hitte célját könnyebben, biztosabban és rövidebb idő alatt elérhetni.

Bittó István egy minden tekintetben korrekt férfi volt; parlamenti iskolázottsága sem hiányzott. Már az 1848—49-iki nagy parlamentnek is tagja volt; a szabadságharcz alatt, majd annak lezajlása után a magyar emigráció tagjai között, később az alkotmány visszavívásáért folytatott társadalmi és politikai küzdelmekben, mindenkor megállotta helyét. Igen sok kiváló tulajdonsággal bírt, de a politikai élet vezetésére hiányzott nála a helyzet megismerésére mindenkor szükséges mélyebb belátás, pedig arra talán soha senkinek sem volt nagyobb szüksége, mint neki, az ő adott viszonyai között. Ő hitt a látszatnak. Nem fürkészte a körülötte történő eseményeknek indokait. A Lónyay-párt bizalmi nyilatkozatával a kérdést elintézettnak tekintette. Azt hitte, hogy ezzel a bizalmi nyilatkozattal helyreállott a kormánypárt régi egysége, régi ereje és ő, meg a kormánya az így konsolidálnak vélt s így a maga egészében a parlament nagy numerikus többségét képező pártra egész nyugodtan támaszkodhatik. Nem

gondolkozott arról, hogy megvizsgálja, kifürkésze a Lónyay Menyhért híveinek törekvéseit, politikai végcéljait. Pedig ezek a törekvések, ezek a végcélok könnyen felismerhetők voltak. Végre is a Lónyay Menyhért hívei Lónyay bukása után nem azért tömörültek, hogy a Lónyay személye iránt való ragaszkodásuknak egy-egy felköszöntőben, vagy egy-egy pártértekezleten való felszólalásban kifejezést adjanak. Ők a kormánypártnak Lónyayval szemben tanusított eljárását nagy méltatlanságnak tekintették és akár hálaból, akár személyes ragaszkodásból, akár a Lónyay politikai iskolázottsága iránt való bizalomból, de ezen méltatlanságnak reparálására rörekedtek. Ezt a törekvést Lónyay restaurálásának, a kabinetbe való bevitelének nevezték. Ez volt a Lónyay-párt törekvésének végcélja. De Bittó ezt nem vette észre. Ő meglegedett a bizalom-nyilvánításával és azzal, hogy a felmerülő kérdésekben a Lónyay-párt tagjai mindig hűségesen támogatták szavataikkal a kormányát. Pedig ha ezt Bittó észreveszi és akár minisztériuma alakítása alkalmával, akár később a minisztériumába Lónyay Menyhértet meghívja, akkor a kormánypárt egységét még egy időre helyreállíthatta volna. Igaz, hogy az ellenzék támadásai akkor vehemensebbek lettek volna, de az általános választások ideje már erősen közelgetett s az új választásokba is a Bittó-Ghyczy kormány egy erős többséggel ment volna bele és nagyon valószínű, hogy, ha másképp nem, úgy mint 1872-ben, többséget is kapott volna. Bittó azonban nem ismerte fel a helyzetet és a kormánypárt csak a Lónyay János iránt többször tanusított, de általa soha el nem fogadott előzékenységgel akarta a Lónyay-pártot kiengesztelni.

A szünet után október 24-én újra összejött az országgyűlés és a harmadik ülészak alakulási formáságainak befejeztével már az október 28-án tartott ülésben Bittó előadta a kormány munkaprogramját s közvetlen ez után Ghyczy nagy expozét tartva, bemutatta az 1875-ik évi költségvetést. Ezen költségvetés szerint a kiadások összege 250.307,896 forint-

ban, a bevételek összege pedig 222.816,918 forintban volt előirányozva; a hiány tehát 27.490,978 forint volt, mintegy hat millióval kevesebb, mint az előző év deficitje. Nagyon aggodalmas expozéjában előadta Ghyczy, hogy a kerekszámban 27 és fél millió forint deficitből az általa tervezett új adókból mintegy 12 millió forint fog befolyni és így a költségvetés tényleges deficitje 15 és fél millió forintot fog kitenni. Ghyczy nagy beszédjében csak az abszolút őszinteség nyerte meg a képviselők elismerését, egyébként a jövőt pénzügyi tekintetben Ghyczyvel együtt mindenki igen komolynak látta. A költségvetést a Ház kiadta a pénzügyi bizottságnak, ezen kívül az adóügyi bizottság is erősen el volt foglalva a hozzá utasított törvényjavaslatokkal azért egy egész hónapon keresztül a képviselőház csak ritkán tartott üléseket és majd a kérvényi bizottság jelentéseit, majd kevésbé jelentékeny javaslatokat tárgyalta. Ghyczy látván, hogy a költségvetést az év végeig már nem lehet letárgyalni, november 30-án törvényjavaslatot nyújtott be az 1875 január 1-től márczius 31-ikéig terjedő indemnityre vonatkozólag. A pénzügyi bizottság már december 3-án tárgyalta az indemnity-javaslatot és Ghyczy itt találkozott először erősebb ellenzéki fellépéssel. A bizottság ellenzéki tagjai mindannyian hevesen felszólaltak a javaslat ellen és erős vita után tíz szavazattal öt ellen fogadta el a bizottság a javaslatot.

A képviselőház december 9-én kezdte tárgyalni az indemnityt. Két napig tartó heves vita fejlődött ki e kérdésben. Összesen 16 képviselő szólalt fel és pedig a javaslatot pártolva Ghyczyn kívül csak Eötvös Károly, Bauszner Guidó és Éber Nándor; 12 felszólaló pedig a javaslat ellen beszélt. Ezek között Máriaassy Béla és Perényi Zsigmond, különben a többséghez tartozó Lónyay-pártiak. Névszeirnti szavazással jött a kérdés eldöntve. Megszavazta a javaslatot 230, ellene szavazott 128, távol volt 80 képviselő. A részletes tárgyalás másnap egész simán folyt le.

Következett ez után néhány olyan nap, midőn a képviselőház az előforduló kérdése-

kelt jóformán vita nélkül tárgyalta le. A szokásos évenként előterjesztett javaslatok közül csak az ujonczmegajánlási törvénynél fordult elő Várady Gábornak az a hasonló esetben mindig előterjesztett stereotyp indítványa, hogy a törvényben «a magyar sorhadi csapatokhoz» kifejezés helyett «magyar hadsereghez» kifejezés tétessék.

(Folytatjuk.)

DR. OLÁH GYULA.

Olaszországi levél.

Bellagio, 1908 augusztus végén.

«La bella Venezia»... E három szóból is, mintha a mindenünnen kiüldözött, a modern élet minden tövisétől megszaggatott romantika levendulaillatú lehellete csapna ki, hogy megállítsa a struggle for life-től kimerült idegű, siető globetrottert. Hát még ha karsú gondolánkon átsiklunk a canalékon és rivákon! Riadt madarakként csapódnak ide-oda a gondolorieknek — más emberfiának érthetetlen — kiáltásai. Mellettünk mind a kétfelől a renaissance és a gótika csodálatos tökéletességű emlékei, gyönyörű palazzok, művészi chiesák. És az egész képet a ragyogó, mélykék olasz ég az élet patinájával vonja be.

A merev kövek közt a multak levegője terjeng és lángra gyujtva szunnyadó képzeletünket, feleleveníti, tarka képekben, a rég letűnt világot. A piazzák megtelnek fényes öltözetű néppel, a loggiákon szolgák serege sűrög-forog és szinte azt várjuk, hogy a középkori bolthajtások alól, a márvány lépcsőkön, gyönyörű szőke selyemruhás principessák és marchesák lépdelnek alá, hogy pazarul ékesített gondolákban szerelmi légyottra evezzenek. Áhíttatos figyelemmel hajózunk el a doge-palota ablakai alatt, mintha odafönt még mindig világhódító tervek forrnának ki, geniózisan zsarnoki fejekben. Elfogódó lélekkel siklunk át a Rialto bolthajtása alatt, mintha most is hatalmas tanácsurak állnának rajta kis csoportokban és halkán beszélgetve, politikai furfangokat főznének ki.

Mindenütt szerelemmel, intrikával, politikával teli élet duzzadó hulláma lüktet...

Elborul az ég. Szürke fellegek kavarnak rajta s szinte egyszínbe folynak össze a Canale grande szennyes vizével. A palazzok csunya, sárgás világítást kapnak s a beszédes kövekről lefoszlik az illúzió máza. Szembeötlik az aranyozások hiányossága a márvány-palotákon s ráeszmélünk, hogy a sóhajok hídjáról kihangzó nesz, nem bentsinylődő rabok panaszos nyögése, hanem a cicerone magyarázata, a ki vidámlelkű nászutasoknak mutogatja a középkori Velence romantikus borzalmait.

Felébredünk. A középkor színes álmai széjjelrebbennek, lelkünk visszatér elmúlt idők ólmos ablakú, faburkolatú termeiből a vilányfényű jelenbe. A képzelet színesbélű mécsese kialszik és kihámozódik belőlünk a szociológus, egy kutató elméjű modern úr, a ki megveti az álmatag elmerülést történelmi idők csodáiba és a társadalmi lét véletlen jelenségeiben törvényszerűségeket keres és az élet minden megnyilvánulása mögött gazdasági okokat lát.

És egyszeriben észreveszi, hogy a gyönyörű palazzok oszlopai — régóta nélkülözvén a szükséges tatarozást — megrepedezettek, a lépcsőfokok márványát kitördelte az idő és hogy a művészi vasmunkákkal díszített kapuk mögött szegényes életet folytat hatalmas idők silány epigónja. A szociológusnak ilyenkor nem szorul el a szíve egy gyönyörű világ összeomlása miatt, hanem keresni kezdi, hogy mi hervasztotta el ezt a virágzást, mi sujtotta porba ezt a hatalmas kulturát. Hamarosan meg is találja reá a magyarázatot: Ez a nép erejét pompás évszázadok világuralmában, szerelmeiben és művészetében teljesen felélte (eszembe jut, a mit a művészet degeneratív hatásáról szoktak mondani!). Változtak az idők; nagy gazdasági válságok, hatalmas felfedezések nyomán, új életkörülményeket teremtettek. Ez a fényes mult súlyos tradícióival terhelt, vánnyadt energiájú nép nem tudott behelyezkedni az új életviszonyok által felállított új keretek közé. Más, pihent népek jöttek, hogy átvegyék a vezetést és a fejlődés kérlelhetetlen törvényei

által támogatva, rombadöntsék e nagyhatalmat és cserepeit beleolvaszszák a maguk uralmába.

Megértjük azt is, hogy mért nem tudott Velence újra talpraállani, hogy miért nincs jelene és miért nem lehet jövője?

A velencei nép, mely évszázados kulturát hord átöröklés révén az idegeiben, melynek őseit egykor az adriai tenger egész partmelléke uralta, melynek szava egykor minden európai udvarnál súlyosan esett a latba, nem tud beállani a modern élet munkás hadseregébe, nem tud és nem akar térdet hajtani a kapitalizmus gyárkürtökkel hódító hadserege előtt. Degenerált, túlfinomodott vére nem lüktet elég nyárspolgáris lassúsággal, hogy odaálljon az esztergapad vagy a pult mellé. Nem tud beleszokni abba a gondolatba, hogy neki, arisztokratának, most újból kell kezdenie az utat, a modern élet ranglétráján, melyen a pénzes zsák terjedelme szerint osztogatják a chargeokat.

A rideg modern élet pedig nem respektálja az előjogokat, nincsenek szentimentális gyöngeségei a multak tradíciói iránt és vasmarkával megtépázza a középkor urainak munkára satnya utódát.

Fáj látni, hogy ez a büszke nép mint vonul mindjobban a háttérbe, hogy palazzóinak falai mögé rejtse szegénységét.

Túlzás, esetleg nem is igazság, de a nagy Velence — fáradságosan összetartott — romjain állva, elsíratom egy szebb, ideálisabb, a szellemet az anyagi fölé helyező kornak bukását, melyben nem diadalmaskodott számító prózaiság az álmodozás felett s a mikor nem gyúrta le a pihent nyerszerű brutális kultúrátlanlansága az átfinomodott, meggyöngült idegkulturát.

Mondhatatlan szánakozással nézem el a petyhüdt izmú, vézna velencei népet s eszembe jut, hogy annak a gondolierenek ősei, a ki most 20 centesimi borraivalóért alázatosan hajlong előttem, talán a canale grande valamelyik palotájában egész szolgálhadnak osztogatták a parancsokat.

Még abban sem hihetünk, hogy ez valaha másként lesz, mert a mai velencei élet alatt

egy elkorhadt világ sziklatalaja meredez, melyet idegenből hozott kultúra vékony humusrétege vont ugyan be, de a melyből igazi termékenység, igazi virulás nem fakadhat, mert hiszen a talajhoz odakötte nincsen, a bentlakók lelkéhez természetes gyökerekkel hozzá nem nőtt és a legközelebbi szél újból felkapja és tovasöpri . . .

Hangos kiáltások hallatszanak, a vonat fütyül s itthagyjuk a lagunák lassan pusztuló városát.

Egy ideig még megüli a lelkünket e nagy felbomlás ébresztette szomorúság, de a mint végigszáguld a vonatunk a Campagna nap-sugaras rónaságain, lassan, lassan elszáll. Az idegeinket fogvatartó romantikus hangulatot elúzi a termékenységnek az a ragyogó képe, melyet a tovarohanó vonat ablakai előtt a messzeségbe nyúló gyönyörűen művelt szántóföldek nyújtanak.

Megtelik a szívünk ujjongó örömmel, mert megérti, hogy ha a nagy városok szeszélyesen változó, erőt emésztő élete: dekadenciába sodorja a nép egy részét, megmarad az anyaföldet megművelő parasztsztyálya a nemzeti felfrissülés kiapadhatatlan erőforrásának.

Ha előbb nem is, ilyenkor — a magamfajta alföldi embernek — gondolattársítás révén az otthoni dolgok okvetlenül eszébe jutnak. Képzeletünkbe idéződnek a nagy alföldi rónaságok, a hol homloka véres verítékével küzd nemzetünk legjobbrahaló, legfajmagyarabb része, a mindennapi kenyérért a természet kiszámíthatatlansága ellen. A míg elnézem az embermagasságban ringó buza-földeket, a virágzó gyümölcsösöket s a gyümölcsfákat összekötő, jó bort termő szőlő-venyigéket és hallom a vonaton beszélgető olasz gazdáktól, hogy a kitünően keresztülvitt csatornázási rendszer majdnem kizárja egy rossz termés lehetőségét — keserűség fojtogatja a torkom. Elgondolom, hogy jobb volna a kiscgazdák helyzetének javításáról folytatott akadémikus viták és minden reformkérdésnél az ellenpártnak önző osztályérdeket szemére vető parlamenti és sajtó-debatteok helyett ehhez hasonló eszközökkel gondos-

kodni arról, hogy *igazi urai lehessünk a földünknek*. Ha már ilyen módon az ország lakossága nagyobbik felének gazdasági helyzetét — a mennyire ez emberileg lehetséges — függetlenné tettük az időjárás véletleneitől, akkor azután tovább folytathatnók a marakodást.

A vonatról megcsodáljuk a hirhedt festungsvirecket és berobogunk Milanóba, Olaszország kereskedelmi és ipari fővárosába.

A míg ezt az igazán szép modern várost megtekintjük, gondolkodóba esünk, hogy miért épen Milano volt az, melyben Olaszország modern nagyipari fejlődése összpontosult és miért nem a sokkal nagyobb történeti múltú Róma vagy Firenze, az ókori, illetőleg középkori kulturák középpontjai. E gondolatsort végigkövetve, Olaszország kulturfejlődésére érdekes nézőpontot nyerhetünk. Azt vesszük ugyanis észre, hogy Olaszország különböző kulturperiódusainak tetőpontja más és más vidékhez tapad. Ilyenformán e földet történelmi rétegekre oszthatjuk fel, a melyek majdnem oly következetességgel elhatároltak, mint a Föld fejlődései. Alsó Olaszország és Szicília a hellén kultúra nyomait hordozzák. Középső Olaszország, Rómával, egy új, hatalmas civilizációnak — a rómainak — volt magja. Tovább északnak menve a felső olasz városok, Firenze, Venezia, Pisa, Genova a középkori olasz élet centrumai. A modern fejlődés pedig gyárkémeivel és bankházaival Milánóból indult útra, a mely nemcsak Olaszország leghatalmasabb ipari és kereskedelmi empórium, hanem kivált selyemiparával Európában is számottevő. Nem akarom a várost ismertetni, Bædecker ezt nálam sokkal jobban elvégzi, csak megemlítem mint apróságot, mely ifjú urainkat bizonyára érdekelné fogja, hogy még az olaszországi városok mértékével mérve is, meglepően szép és élénk itt az utcai élet és hogy annyi szép asszonyt, mint Milanóban, sehol másutt Itáliában nem találunk. Szigorú erkölcsbiráink lehiggasztására még hozzáteszem, hogy a milánói szépségek kacérsága és a corso Vittorio Emanuele asz-

faltbetyárjainak tolakodása semmiben sem marad mögötte a mihozzánk sétáló közönségének.

Talán kevésbé érdekes, de sokkal mélyrehatóbb kérdésre akarok még itt kiterjeszkedni, mely szerintem — in ultima analysi — az északi és déli néplélek egy sarkalatos különbségére figyelmeztet.

Minden európai államnak, de kivált minden nagy városnak életében ma egy többé nem kicsinyelhető tényező — a szocializmus — jelentékeny szerepet játszik. Előnyire, hogy szinte azt mondhatnám, hogy valamely város életének épen az adja meg sajátos színezetét, hogy a szocializmus képviselőinek milyen szerepük jutott ezen élet irányításában. Miláno városi életének vizsgálásánál azt vettem észre — és ezt az észrevételemet megerősítették nemcsak Milánóra, hanem a többi olasz városokra nézve is — evvel a kérdéssel sokat foglalkozott olasz hírlapírók, hogy a szocializmus karaktere itt sokban eltérő attól, a melyet az Alpesektől északra fekvő országokban tapasztalhatunk. Itt ugyanis e mozgalom sokkal inkább elvi harc, mint amott, úgyiszlóván csupán néhány elvontan gondolkodó agy által irányított s a társadalmi rend felbontását nem célzó küzdelem. A szocialista párt parlamenti képviselői az olasz köznépi küzdőinek érzik magukat s nem válnak a nemzetköziség zászlóvivőivé. Feladatukul azt tűzték ki, hogy minél több, az alsóbb néposztály javára szolgáló társadalmi és állami intézmény megvalósítását küzdjék ki — a *mai jogrend határain belül*. Épen ezért a társadalomnak az az éles, szinte szakításra vezető, szétagolódása és a társadalmi osztályok gyűlölködése, mely máshol a szocializmus fellépését nyomon kísérte, nem észlelhető. Hogy példát is említsek, két kerületben, a hol alkalman volt képviseléválasztási mozgalmat végignézni, munkások juttatták diadalra a *munkaadóikat*. Azt hiszem ennél nyomósabb bizonyíték nem kell a mellett, hogy a szocialisztikus eszmék *hatóereje* ebben a környezetben *gyengébb vagy legalább*

is más irányú mint feljebb északon. Mert a hol a szocializmus pl. nálunk tért foglalt, ott első sorban a munkaadók és munkások sztrájkokkal és kizárásokkal élénkített és a társadalmi és politikai élet minden terére kiható ellentéte volt az eredmény.

Igaz, hogy e helyett az anarkizmus az olasz népben aránylag jobban elterjedt, mint másutt, de tudjuk, hogy ez nem komoly, nem tudományosan megalapozott társadalmi mozgalom, (mert a királygyilkosoknak Kropotkin elméleti anarkizmusához semmi köze!) hanem néhány meghibbant elme elvetemedett fanatizmusa.

A megfejtést Olaszországban, mert itt is észrevették e jelenséget, elméleti írók főképen abban szokták megadni, hogy a gazdasági jólét az, a mely a szocializmus elharapódzásának és elfajulásának leginkább gátat vet. És Felső Olaszországra ez feltétlenül áll is, mert itt igazán csodálatos és nálunk nem is sejtett jólét uralkodik a tizenkilencedik század utolsó évtizedei óta. De egyrészt a vagyoneeloszlás különbözősége, mely pedig, mint tudjuk, a szocializmus egyik főforrása itt is tennáll, másrészt Alsó-Olaszország köznépi vagyoneossága nem haladja meg például a német nép átlagáét, sőt ellenkezőleg. Ezzel a magyarázattal, mint egyedüli okkal, tehát be nem érhetjük, hanem másikat, a gazdasági viszonyokon kívül fekvőt kell keresnünk.

Ez az ok pedig szerintem a déli és északi néplélek különbözőségében rejlik. Az olasz nép, a maga impulzivitásában, pillanatnyi fellobbanások és azonnali lehiggadások által irányított cselekvőségében (a mely a forradalmi anarkizmusnak sokkal kedvezőbb talaja, mint a szocializmusnak) nem jut el a meditáció, az elmélyedés ama fokára, mely az északi népeket jellemzi. Mi, a kik büszkén hirdetjük, hogy a jövő eshetőségeinek kiszámításával uraivá lettünk a természetnek, elfelejtjük, hogy ezen kontemplatív természetünk által, elveszítettük kedélyünknek ama rugalmasságát, könnyedségét, a pillanatban való ama felolvadni tudást, a mi a déli temperamentum legfőbb ismertetője és talán

legértékesebb adománya. Ők tudnak örülni az élet bármely apró, szerintünk értéktelen örömének, ha nem is tudják, milyen lesz a holnap? Mi ugyan folytonos előregondolásunkkal tényleg jobban uralkodunk a jövő eshetőségei felett, de e helyett *elveszítjük a jelent*. Mi élvezés helyett gondolkodunk, gyönyörködés helyett összehasonlítunk s ezenközben szükségképen arra lyukadunk ki, hogy másnak még több, még nagyobb adag jutott az élet örömeiből. S ez a komparáció elveszi a gyönyörűségét a tényleg nekünk adottaknak is. A déli népeket ezzel ellentétben annyira elfoglalja az élet nekik jutó gyönyöre, kedélyük lobbanékonyasága, szellemük könnyedsége, a pillanatnak élés talán (a mi itéletünk szerint) könnyelműségük annyira elhárítja tőlük a filozofikus elmélyedést, a konkrétól való elvonatkozást, hogy nem is jut eszükbe a maguk örömeit hozzámérni a máséhoz. Ezért nem gerjed bennük elégedetlenség, mely minden szocializmus legmélyebbbről fakadt gyökere.

Ahogy elhagyjuk Milanót, még zsonganak agyunkban azok az impressziók, a melyeket a haladásnak, a modern gazdasági fejlődésnek és kulturának ez a viruló képe ébresztett. Összehasonlítás és nyomában talán irigység is kél, mely abból gyúl lánggra, hogy Olaszország, mely a mienkhez hasonlóan zivataros középkor után majdnem ugyanattól az időtől számítja nemzeti regenerációját mint mi, ennyire túlszárnyalta a mi fejlődésünket és rohamos fejlődéssel nemcsak kibontakozott az elmaradottság hálójából, egyes tereken nemcsak utolérte, hanem túl is haladta a nyugati ipari kulturát. Önkéntelenül feltámad a kérdés, hogy miért nincs ez nálunk is így?

Erre a kérdésre sok mindenféle felelet jut az eszembe. De elhessegetem ezeket a gondolatokat, mert mindegyikük egy-egy vádpont — önmagunk ellen. A vádolás pedig mitsem használ. Hiszen úgy is valahányszor egy-egy fogyatkozásunknak tudatára jöttünk s az orvoslás útját kerestük, mindannyiszor azzal végződött a dolog, hogy heves szemrehányásokkal egymásban kerestük az okot.

Czivakodásunkban erőnket kimerítvén, maradt minden a régiben...

Feltűnik a Como-tó és lágyan ringó, zöldes habjain elülnek a töprengések. Elfelejtjük azt a sok keserű dolgot, a mely az embertársainkkal való együttélés folytán felgyülemlett bennünk. A mosolygóan zöld partokról, melyeken együtt virít a déli pálma Észak fenyőivel, lágy hangulat árad szét, elönti a lelkünk és letompítja az agyunkat foglalkoztató szociális kérdések élességét.

Az értelem örökké élénk világítású lángja kialszik és helyet ad a képzeletnek. A hogy elálmodozunk itt a természet végtelen nyugalmában, a mindent megbocsátás rokkáján szelid fonalakkal szövődik köztünk s a többi emberek között a megértés fátyola, mely ráborulva a nagy városok piszkos tülekedésére, elfelejteti velünk, hogy *homo homini lupus*.

JANUS.

Irodalmi szemle.

Bartha Miklós összegyűjtött munkái. A hat kötet ára 24 frt.

A ma élő nemzedéknek fölösleges munka volna megmagyarázni, hogy kicsoda volt a magyar hirlapirodalomban Bartha Miklós, ki tisztelőinek és barátainak fájdalmára, s talán legelkeseredtebb politikai ellenfeleinek is őszinte megdöbbenésére, 1905 október 19-én, alig ötvennyolcz éves korában, adta vissza a természetnek, a mi ő benne porlandó volt.

Sírja fölött a kerepesi-uti temetőben jóformán még frissen domborul a hant, a magyar ujságolvasó közönség azonban máris gyönyörű emlékművel jelölte meg a helyet, hol az ujságírásnak Kossuth Lajos óta legnagyobb és legnépszerűbb vezére megtalálta az örökös megenyhülést. Bárkitől eredt legyen is, nagyon szerencsés gondolat volt, hogy ez izig-vérig színmagyar talentum elszórt műveit össze kell gyűjteni és könyvalakban a magyar közönség rendelkezésére kell bocsátani. A gondolatot hamarosan tett követte, az összegyűjtés munkáját hozzáértő férfiak szívesen magukra vállalták, s íme, alig harmadévre a kétségkívül legnagyobb magyar ujságíró ha-

lála után, Benkő Gyula udvari könyvkereskedésének bizományában, az egri érseki liceumi könyvnyomda kiválóan izléses és gondos nyomtató műhelyéből már ki is került a hat kötetre tervezett gyűjtemény *első* kötete, mely Barthának *Kazárföldön* című híres szociologiai és politikai művét foglalja magában.

Ez a zseniális munka még sokkal eleveneb-
bül él a művelt magyar olvasó közönség emlé-
kezetében, semhogy irodalmi szépségét és
szociális mélységeit e helyen külön is ki
kellene emelnünk. Megelégszünk tehát any-
nyival, ha felhívjuk rá az olvasó figyelmét
és konstatáljuk, hogy igen helyes gondolat
volt Bartha Miklósnak éppen ezt a művét
bocsátani előre a gyűjteményben, mert körül-
belül ez a mű az, mely Bartha politikai tu-
dását, stílusának fényét és talentumának lírai
bensőségét legmegvesztegetőbben sugározza
vissza.

A közel 400 oldalra terjedő vaskos kötet-
hez Ábrányi Kornél írt lendületes előszót,
Bartha életének és működésének megírását
pedig rokona, Sebesi Samu vállalta magára.
Nehéz feladat volt, ám szívesen elismerjük,
hogy Sebesi majdnem mindenütt eltalálta azt
az arany középutat, mely a még korántsem
elcsitult politikai ellenfelek érzelmeit nem
fogja kellemetlenül érinteni. Bartha élete oly
tünneményesen éles kard volt, melyhez még
nyugtában sem igen lehet úgy hozzányulni,
hogy itt vagy ott meg ne érintsék vele az
adott sebek emlékezetét. Sebesi szerencsésen
oldotta meg e rendkívül kényes feladatot.
Életrajzának e része művészi munka. Az
adatok gondos sorrendje is becses. Kár, hogy
a nemes szeretet, mely dolgozatának minden
sorából kisugárzik, egy kissé — hogy is fejez-
zük ki legtalálósabban — lelágyította Bartha
alakját; sok helyütt laza gipszből és viaszból
van kipepecselve, a mit kemény kőből kellett
volna kivésnie, hogy Bartha erőteljes lényét
és pszichéjét hűen adja vissza. Ez organikus
hiba, bár koncedáljuk, hogy kisebb hiba,
mintha fordítva történt volna.

Ábrányi Kornélnak a kötethez írt előszava
egész terjedelmében a következő:

«Tirteuszról tudjuk, hogy ő volt a harczok
ihletett dalosa, a kinek neve a görög hősies-
séggel összeforrt. De mindabból, a mi Tir-
teusztól írott emlékekben vagy följegyzett
hagyományokból reánk maradt, hatásának
titkát nem vagyunk képesek megfejteni. Mert,
valamint a vulkanikus erupciókat nem lehet
megörökíteni, épp úgy nem lehet az írott
beszédekből meghatározni a szónoki hatást, —
minthogy a tömegek szenvedélye, mely a
szónoki erőnek épp úgy engedelmeskedett,
mint a tenger hullámai a szélnek, — vissza
nem idézhető. Így a nagy szónokok, a nagy
izgatók, az utókor előtt csak fogalmakká vál-
nak, éppen úgy, mint a nagy előadó művé-
szek. S részben *Bartha* Miklós neve is így
fog fennmaradni a történelemben. De csak
részben. Mert Bartha Miklósnak nem egy
műve van, melyet napi életre szánt ugyan,
de melyben annyi művészi szépség és annyi
költői igazság egyesül, hogy a formatökély
által örökéletűvé vált. S így általa sokan fog-
nak fennmaradni azok közül, kiket gyűlölete
vagy szeretete megörökített. *Dantenak* egy
kommentatora írta, hogy a ki igazán a po-
kolba jut, az kiszabadulhat onnan: de a ki
a Dante Poklába került, az örökre ott marad.

De hogy Bartha Miklós annyi művészi
adománynyal, annyi búbájós költői vénával
nem élhetett az ideális alkotások világában,
hanem a politika harczainak szolgája kellett
hogy legyen, s hogy kit szerethessen, kit
kelljen gyűlölnie, — nem tőle függött: ez
ojtotta bele azt a mély fájdalmat, mely vezér-
czikkeiben is gyakran lirikussá tette. Egy
gyöngédségre alkotott lélek megható vergő-
dése az, mely ilyenkor az ő lelkéből ömlik.
Tárgyait ilyenkor is az aktuális életből me-
ríti, — de megnevezetlenül bár, önmagáról
ír. A harcz hevében másokon ütött sebek
fájdalma tér vissza s jobban fáj neki, mint
azoknak, kiket sebzett. A rajongó meggyő-
ződés, mely fanatizálni tud, a maró gúny,
mely kegyetlenebb a hóhérnál, a vad energia,
mely a kétségbeesettnek is hitet szuggerál, —
ilyenkor olvattaggá válik, s mélabús bölcsel-
kedésben önti ki panaszait.

Kossuth Lajos óta nem volt publiczisza, a ki a hirlapírás eszközeivel oly hatást tudott volna elérni, mint Bartha Miklós. A végzet azonban úgy akarta, hogy míg *Kossuth* Lajos ezzel kezdhetette pályáját, Bartha Miklósnak nemcsak pályáját, hanem életét is ezzel kellett kivégeznie. Mert Bartha Miklós, mint az írás művésze nem ifjan találta fel önmagát, hanem életének úgyszólván csak utolsó másfél évtizedében. S nem a saját ambíciója volt sarkantyúja ebben, hanem a politikai helyzet kényszere, mely napról-napra nagyobb követelt tőle. A mindennapi gyakorlat tette mesterré: a másik érdeke ösztönözte a folytonos emelkedésre. A mindennapi munka kényszere ösztönözte, hogy ne legyen mindennapi. Így koncentrált néhány órai munkájára egyéniségének minden értékes tulajdonságát. S a hol más robotolt, ő nagy művészi és költői munkát végzett. Folytonos inspirációra volt szüksége, — s ebben elégett, mint a mindkét végén meggyújtott gyertya. Iskolát alapított, — de egyedül maradt. Mert, a kik követni akarták, csak utánzók lehettek. A mi ő nála művészi egyéniség volt, másoknál a modorosság színében tűnt fel. A mi nála természetes és fenséges volt, másoknál pózzá változott. Ezért volt szerencsés gondolat összegyűjteni Bartha Miklós kiválasztott vezércikkeit: mert ezek nemcsak történelmi aktualitások, nemcsak a magyar stíl remekei, hanem egy hatalmas költői és művészi erőnek gyémánttükrői: olyan gyémántok, melyek sötétben is ragyognak.»

Meg vagyunk róla győződve, hogy a magyar újságolvasó közönségnek az az igen nagy tábora, mely Bartha Miklóst életében szeretetének és becsülésének legértékesebb bensőséggel tüntette ki — halála után is hű maradt hozzá és összegyűjtött munkáit magához váltja. Sok gyönyörűséget szerez vele magának akkor is, ha e munkákat csak mint kizárólag *irodalmi* alkotásokat tekinti — minden politikai vonatkozás nélkül, a melynek éle és keserősége a tovarohanó idővel amúgy is mindegyre tompul, megcsendesedik és el-

halványul. Hisz voltaképpen az irodalmi, a lírikus, epikus és a szikrázóan szatirikus véna az, mely Bartha Miklós talentumának leg-erősebb megnyilatkozása volt. Örök kár, hogy nem maradt kifejezetten belletrista s Eötvös Károlyként nem tért vissza ereje kiforrott teljességében első szerelméhez — az irodalomhoz.

Melegen ajánljuk könyveit megvásárlásra mindenkinek.

Vadászat.

Kirándulás a nyugat-afrikai Gabon mellé.

Tisztelt szerkesztő úr! Augusztus tizenötödike óta mindenfelé szólnak a puskák; természetes azonban, hogy e helyen nem a szegény nyulak veszedelméről akarok írni. Az a ritka alkalom adja kezembe a tollat, hogy ez év őszén nagyobb vadásztársaság készül a nyugat-afrikai Gabon mellé és nekem szerencsém van e társasághoz tartozni. Rögtön el is árulom, hogy társaságunk vezére gróf P., a ki is első sorban gorillát szeretne szerezni vadász-trofeái közé.

Legyen tehát szabad e ritka alkalomból egyet-mást elmondanom erről a leendő veszélyes vadászsákmányról, a természettudomány eddigi, de főleg a híres francia vadász, Du Chaillu Pál előadásai alapján, hadd tünjék ki e rövid és talán nem érdektelen cikk keretében, hogy vadásztársaságunk voltaképpen mire vállalkozik?

Du Chaillu maga is azt tekinti az egyenlítő alatti Nyugat-Afrikában több éven át folytatott vadászéletének egyik legnagyobb vívmányául, hogy sikerült neki a gorilla és a vele rokon többi három afrikai majomfaj természetrajzát illetőleg biztos felvilágosításokat szerezni. Az utóbbi majomfajok: a csimpánz, a nsiego mbove (*Troglodytes Calvus*) és a kulu-hamba (*Troglodytes Culu-Hamba*). Mondja, hogy ő a gorillák sajátságos életmódját, szokásait az ős rengetegeken gondosan megfigyelte és tanulmányozta és az első példányt a fan-négerek birtokán lőtte le

A Kristály-hegységen áthaladtában egy vadon tenyésző, vagy legalább elvadult czukornádból álló sűrűség közelében talált a gorilla első nyomaira. A nádak itt-ott le voltak tördelve és darabokra tépve s kísérői azonnal ijedten kiáltottak föl «Nguyala!» — mely szó alatt ők saját nyelvökön a gorillát értik. S később valóban még biztosabb nyomait fedezték föl a szörnyeteg közellétének.

A gorilla, mint a többi majmok, négykézláb szalad. Futás alkalmával hátsó kezeinek csak hüvelyke és hüvelykhusa érinti a földet, a többi ujjak nem hagynak nyomokat és az első kezeken is az ujjak csupán gyengén nyomódnak le a talajon, mert a gorilla nem a kezek talpain jár, hanem ujjait befelé görbíti, úgy, hogy azoknak külső fele érinti a földet.

Hosszas keresgélés után végre négy fiatal gorillát találtak egy feldölt régi fatörzs mögé rejtőzve. Gyorsan tova iramlottak a sziklatömbökön és árkon-bokron keresztül, félig fölegyenesedve futottak és iszonyú ordítózást csaptak, melyben volt valami emberi, úgy, hogy Du Chaillu majdnem gyilkosnak képzelte magát, mikor fegyverét rájuk sütötte.

A gorilla, mikor feláll is, némileg hajlott állásba helyezi magát: háta meg van görbülve s térdei kifelé állanak. Hátulsó lábai aránylag rövidek s csak nehezen bírják el a súlyos felső testet. Mikor hátsó lábain lassú léptekkel czammog, az egyensúlyt azáltal igyekezik fentartani, hogy hosszú karjait ide s tova hányjaveti. Gyorsabb futásnál első kezeit is igénybe veszi és ilyenkor a gorilla poroszkálva olyan formán halad, hogy ugyanegy oldalon levő első és hátulsó kezével egyszerre lép. Nagy feje majdnem nyak nélkül nyugszik széles és hatalmas vállain. Melle és végtagjai szokatlan izomerőt árulnak el.

Du Chaillunak többször volt alkalma nőstény gorillákat látni, a mint kölykeikkel az erdőben vagy sziklatömbökkel borított fennsíkokon játszadoztak s megvallja, hogy e látvány oly kedvesnek tűnt föl előtte, miszerint soha sem vitte rá a lélek, hogy rájuk lőjön.

Anya és fiai, melyek 3—5 darabból álló csoportokban szoktak együtt mulatozni, ha vészt sejtenek közeledni, gyorsan futásnak erednek s ilyenkor az általok lakott vidéken igen bajos őket üldözni. A fiatal gorillák kora ifjúságuktól kezdve szénfeketék; ellenben a közelrokon majomfajoknál, melyeket sokáig a gorillákkal tévesztettek össze, a fiatalok valamivel világosabb színűek. A fiatal csimpánz majom sárga és a fiatal nsiego-mbuve mocsos fehér.

Mikor Du Chaillu az egyenlítőől délre eső tájakon tartózkodott, afrikai vadásztársaitól egy fiatal eleven gorillát kapott ajándékba. Kéthárom éves lehetett s 90 centiméternyi magas volt. Du Chaillu mindent elkövetett a fiatal állat megszelidítésére; kedvencz ételivel: vad gyümölcsökkel és levelekkel tartotta, de minden fáradsága sikertelen maradt. Olykor-olykor még az ételt nyújtó kezét is összekarmolta és harapdálta és a legelső kínálkozó alkalommal meg akart szökni. Négy erős emberre volt szükség, hogy az állatot visszatarthassák s az egyiket karján oly erősen megharapta, hogy a seb nagyon veszélyessé vált. Mikor aztán az állatot ennek következtében bambusznád-kaliczkába rekesztették, csakhamar elpusztult, a nélkül, hogy a megelőző betegségnek csak legkisebb nyoma is észrevehető lett volna. Mégis úgy látszik, hogy a fiatalok megszelidítése nem mindig lehetetlen. Egy másik nőstény gorilla, melyet Du Chaillu a Kamma-vidéken fogott, már sokkal szelidebbnek és engedékenyebbnek mutatta magát, de az is nem sokára elhalt, mert alkalmas táplálékot nem tudtak szerezni számára. Bizonyos Walker nevű ember, ki 10 évig lakott a Gabon mellett, azt írja onnan (1861.), hogy egy nőstény gorillát négy hónapig tartott ügynökségében s az teljesen szelid és bizalmas volt. «Szeretettel méltóbb vala» — írja — «sok néger gyermeknél s a neki adott Seraphine névre mindenkor hallgatott. Sőt annyira ment, hogy őret gyakran elkísérte a városba és a szomszéd ügynökségekbe. Irántam és segédeim iránt igen bizalmas volt s csupán akkor haragu-

dott, ha gyermekek tolakodtak közelébe. Ezek iránt épen oly ellenszenvvel viseltetett, mint a legtöbb nagyobb majomfajok. Ritkán volt megköttve s ha ez meg is történt, egy fekete szalag elég volt számára, melyet pedig, ha erőszakhoz nyúl vala, könnyűszerrel széttéphetett volna. Örömet megengedte, hogy felöltöztessék, sőt úgy látszik, hogy a ruhákat igen szereti. Gyakran reggelizett asztalunknál Barbotin és Renaudin urak társaságában. Ha üvegek és cserépedények álltak az asztalon, mindig nagyon óvatos vala, nehogy azokból vagy egyet vigyázatlanságból eltörjön. Seraphine utoljára verhasban pusztult el.»

Miután Du Chaillu a Fan-föld erdőségeiben hiába tett néhány kirándulást a gorillák fölkeresésére, végre mégis csak sikerült egy oly állat közellétének biztos jeleire bukkannia. Utitársai komoly előkészületeket tettek a vadászat e szokatlan nemére. Fölkarcozták kezeiket s a sebekbe varázspont dörzsöltek, hogy nyugodt, nem reszkető karjok éz biztos lövésök lehessen. Bár Du Chaillu megszokott kék vadászruháját vette föl, de arcát ő is feketére mázolta, mint rendszeren, hogy a vadnak ne hamar tűnhessék fel. Mindnyájan különös gonddal töltötték meg fegyvereiket s azután a föltalált nyomok után indultak. Mialatt Du Chaillu társaival együtt a bozót közt óvatosan előre nyomult, tisztán kivehették azt a különös recsegést, melyet az állat a nádszálak kettétörésével okozott. Az állat rendszeren a földön hever s bogyókat, fűleveleket s más efféle növényi táplálékot szedeget s különösen a vad ananász leveleit kedveli. Ez okból főleg a Kamma-vidéken igen gyakori a tengerpartok közelében, mert ott nagy területek vannak belepve vad ananászbokrokkal. De sokszor fölmászik a fára is és ott gyümölcsöket szed. Hatalmas fogai-
val, melyek inkább vérengző vadállat, mint egyszerű növényevő számára látszanak teremtvé, a legkeményebb diókat is feltördeli. Erős előfogai különben olyankor is nagy segítségére vannak, mikor bizonyos fanemek ágait és fiatal törzseit letördeli s azután szétrágja,

hogy tápláló belsejét elkölthesse. Hanem épen e különös táplálék örökös vándorlásra kényszeríti a gorillát, mert nagy ehetősége és falánksága következtében környezetének ételmi készletét csakhamar letarolja és föl-
emésztí.

Minél előbbre hatolt Du Chaillu, annál tisztábban volt a faágak recsegése hallható s mindenik vadász még egyszer gondosan megvizsgálta fegyverét, mert a gorillavadászatnál a veszély legalább is oly nagy, mint a párduczczal folytatott küzdelemben. Az állatot még meg sem pillantották, midőn az erdőben hirtelen borzasztó bögés hangzott fel és egy majdnem két méter magas vén himgorilla legfeljebb 13 méternyi távolságban előttük felegyenesedett.

A gorilla bögése dühös ugatással kezdődik, mintha egy nagy kutyát ingerelnének, azután valami sajátságosan dörgő mély bömbölés következik, mely a torok mélyéből tör elő s egy percznél tovább tart.

Az állat legcsekélyebb félelmet sem árult el a vadászok előtt, hanem magasán felegyenesedve villogó szürke szemekkel s vad, ördögies kifejezéssel nézett rájuk. Arcza iszonytató barázdákkal torzult el s vékony ajkai, melyeket fölhuzott, hatalmas állkapczát és hosszú agyarakat tüntettek elő. Úgy állt ott a vadászok előtt a nyugot-afrikai erdők rettegett királya, mint valami éjjeli pokolkisértet.

Miközben az állat a vadászokra fogvicsorgatva nézett, vastag ökleivel hatalmas mellcsontját verdesé, mely úgy döngött, mint valami nagy dob s ismételte borzalmas bögését, ellenfeleit harczra híva ki s önmagát is ezáltal mintegy buzdítva, ingerelve.

Most néhány lépéssel közelebb jött, a régi festmények ördögalakjaihoz hasonlítva, és e közben komlokán levő rövid haját folytonosan és gyorsan föl s alá mozgatta. Végre midőn majd bögve, majd mellét döngetve valami 6 méternyire közeledett, Du Chaillu rásütötte puskáját, még pedig oly szerencsésen, hogy egyetlen lövéssel földre terítette.

Az ily vadászatnál az a főszabály, hogy a gorillát minél közelebb kell engedni és csak akkor tüzelni széles mellére, mikor a vadász biztos lövést tehet. Magános vadászra nézve, írja Du Chaillu, a lövés elhibázása bizonyos halál. Még a vizilónál is sikerül a négernek, ki rá lőtt, gyors futással elmenekülni, de a gorilla elől az elfutás lehetetlen. A második töltésre pedig nem marad idő. Mint mondják, a dühös majom, mikor ellenére támad, első karjaival annak a koponyáját zúzza szét vagy pedig szakadatlanul dühösen meresztve rá szeméit, hátulsó kezeivel szakgatja szét a testét. Egy másik gorilla-vadászat alkalmával Du Chaillu egyik legjobb vadászát veszítette el ily módon. Lövést hallott s arra felé sietett, honnan a hang jött. Ott találta emberét vérében uszva, kicsüngő belekkel. Puskája szét volt zúzva, csöve meggörbítve s a vason világosan fölfedezhetőek voltak a majom fogainak nyomai. A vadász egy erős himgorillát talált s reá lőtt, de csak gyengén sebesítette meg azt. Mikor újból akart tölteni, az állat kiragadta kezéből a fegyvert s őt magát halálosan megsebesítette.

Szerencsére a gorilla épen oly könnyen hal meg, mint az ember s ha egy golyó a mellébe fúródik, arcára esik s hosszú karjait szétterjeszti. E közben borzasztó kiáltást hallat, mely félig visítás, félig bömbölés — s egyszersmind némileg az ember halálkiáltására is emlékeztet. Mikor a vadász egy gorillacsaládot együtt talál, rendszeren a kisebb és gyengébb alkatú nőstény szokta őt először észrevenni. Hangos intó kiáltást hallat s gyorsan elszalad. Különbben fiait kotyogáshoz hasonló hanggal szokta magához csalogatni. Ellenben a himgorilla nem fut el, hanem bátran száll szembe az emberrel.

A gorillánál, mint oly majomnál, mely főleg a földön tartózkodik, az ujjak nem olyan hosszúk, mint a fákon élő majmoknál. Kezei rövidek s vastagok s a mellett igen nagyok; majdnem oly szélesek, mint a milyen hosszúk s ez által inkább hasonlítanak az emberi kézhez, mint a többi majmokéi. Hátulsó kezei valamivel hosszabbak, mint az elsők s

így meglehetősen megközelítik azt a viszonyt, mely az emberi kezek és lábak arányai közt létezik. Mind a négy kéz hátulsó része az ujjakig szőrrel van benőve.

Du Chaillu több gorillát nyúzott meg és bőreiket elhozta magával. E bőr ugyan vastagabb, mint a többi majmoké, de még is könnyen szakad, főleg a hónaljknál. A kinőtt állat szőre vasszürke. Minden egyes szőrszálon szürke és fekete gyűrűk váltják föl egymást. A vén gorillák egészen megöszülnek, csak a kezeiken lévő hosszú, bozontos szőr tartja meg fekete színét. Az állat feje rövid, vörösesbarna szőrrel van borítva, mely nyakáig ér. A nőstényeknél nincsenek meg az említett színgyűrűk, hanem egészen feketék, feltűnő hajlammal a megvörösödéstre. Mindkét nemnél egy hely a hát közepén kopaszszá van dörzsölve, hihetőleg az, melylyel éjente a fához támaszkodik.

Bár a gorilla egész feje feltűnően nagy, mégis agyürege aránylag igen kicsiny és alacsony.

Az arc is aránylag sokkal rövidebb, mint az orang-utangnál s homloka feltűnően alacsony, ellenben a feje teteje magas és hegyes. Arcza körül gyenge pofaszakál mutatkozik. Szemhéjai vékonyak, de világosan láthatók. A szemek távolabb állnak egymástól mint az embernél. Fülei nagyon hasonlítanak saját fajunk füleihez, csak hogy még kisebbek s a szemekkel egyenlő magasságban állanak.

Az orr erősebben kiáll az arczból, mint a többi majmoknál, noha előlről tekintve pishének látszik. Karjai hosszabbak, mint az embernél s egészen a térdig leérnek. Az alsó kar a könyöktől a csuklóig egyenlő vastagságú, de a hol a legtöbb izom egyesül, oly vastag, mint az ember czombja, mely körülmény eléggé megmagyarázhatja ez állat ropant izomerejét, mely által képes 10 centiméter átmérőjű fatörzsöt ketté törni s a puska csövét elgörbíteni. Karjai és öklei fölöslegessé tesznek számára minden más fegyvert és nem igaz, hogy a gorilla faágakat használ védelmül, miként ezt régebben hitték. A gorilla

hasa feltűnő nagy és idomtalan. Mindenesetre arányban áll ama bámulatos mennyiségű növényi táplálékkal, melyet az állat egyszerre magához vesz. Egy jól kinőtt hímgorilla melle néha 130 centiméter körfogattal bír. A bécsi állattani gyűjtemény kitömött példányának háta nagyság és tömegesség tekintetében majdnem egy ökréhez hasonlít.

Bár a gorilla húsa sötétvörös és igen szívós, az ország belsejében lakó törzsek mégis örömet eszik s azokat, melyeket Du Chaillu elejtett, magának kellett szétosztania emberei közt, kik már készek voltak hajba kapni a zsákmány fölött. A majomhúsevés igen közel rokonságban áll az emberhúsevással. Du Chaillu legalább soha sem tudta elhatározni magát a gorilla peccsenye élvezésére. A szabad parti négerek szintén utálattal fordulnak el a gorillahústól és rabszolgáiknak hagyják azt.

Egy gorillavadász a négereknél igen híres ember, minthogy nem csekély bátorság kívántatik ahhoz, hogy valaki e hatalmas állattal szembe szálljon. Minden attól függ, hogy a fegyver csütörtököt ne mondjon és a lövés jól találjon. A gorillakoponyát, mint nagy ritkaságot, fetisöknök áldozzák és agyvelejéből kétféle grigrit (bűvszert) csinálnak. Egyik szerencsét hoz birtokosának a vadászaton; a másik a szépnemnél teszi ellenállhatatlanná.

*

Ama borzalmas titokszerűség mellett, a mely a gorillát a rengetegben környezi s ama komoly veszélyek miatt, melyekkel vadászata össze van kötve, nem lehet csodálnunk, hogy a négerek igen sok kalandos történetet tudnak e majomról elbeszélni. Mikor esténként lobogó tábortűz körül pipázgatnak, hajmeresztő dolgokat mesélnek a gorilláról. Kiállhatatlan s másokkal megfélni nem tudó teremtések azok — beszélnek a fekete vadászok — s még az elefántot sem tűrik meg közelökben. A párduczokkal szintén kurtán-furcsán szoktak elbánni s hogy az oroszán teljesen hiányzik az oly erdőterületekben, a melyekben gorillák tanyáznak, e körülményt egyenesen az utóbbiaknak tulajdonítják, minthogy

ők az állatok királyát, mint lázadó alattvalók, elűzték saját területükről. Egy vadász a következő esetet mondá el egyszer Du Chaillunak: «Egyszer atyám az erdőbe ment s nem volt más fegyver kezében, mint egy közönséges lándzsa. A sűrűség között hirtelen egy óriási gorilla egyenesedett föl előtte s mérgesen vigyorgott reá. A mint atyám, mintegy önkénytelenül, a lándzsát reá emelte, a gorilla úgy tett, mintha rá akarna ugrani; a lándzsát félreütötte volna és atyámat bizonyosan megöli. Atyám tehát gyorsan elhatározá magát és a lándzsát a földre dobta. Mikor a gorilla ezt észre vette, békében hagyta őt eltávozni s maga vissza vonult a sűrűségbe.» — «Igen, igen!» erősíté a többi vadászok kara; — «le a lándzsával! ez az egyetlen mód menekülni a hím gorilla elől!»

Az ashira-törzsnél, a hol Du Chaillu szintén vadászott e majomfajra, a négerek saját nézeteiket a gorillák szokásairól mesék vagy regék alakjában adták elő neki. A többek közt a következő adomákat beszélték el előtte. Egy éhes párducz egy napon zsákmányért ment és egy nagy gorillára bukkan, mely pompás ebédnek ígérkezett számára. Így hát óvatosan előre csuszott s egy hatalmas ugrást tett, hogy a gorillát megragadja. Ámde az utóbbi sem volt ügyetlen, a párduczot ugrás közben a farkánál fogva megkapta és addig csóválta feje fölött a levegőben, míg a párducz farka elszakadt. Az így megcsonkított ragadozó állat ordítva kullogott a párduczok királyához s elpanaszolta neki szomorú esetét. Ez dühében oly irtóztatóan kezdett ordítani, hogy a környék összes párduczai eléjöttek, hogy megtudhassák mi a baj. Rögtön palavert (tanácskozást) tartottak s iszonyú boszut esküdtek. Minden oldalról megtámadták a gorillát, azonban ez egy istentelen fütykóst kapott valahogy a kezébe s olyan veszettül hadonászott vele maga körül, hogy egy párducz sem tartá tanácsosnak közel menni hozzá. Hanem a gorilla utoljára kifáradt s ekkor ellenei egyszerre mind rá ugrottak és szerteszakgatták.

Egy más alkalommal egy gorilla sétálgatott az erdőben és egy erős elefánttal találkozott, mely épen enni valót keresett. «Mit keressz te itt az én erdőmben?» — kérdezi tőle a gorilla; — «nem tudod-e, hogy itt én vagyok az úr?» Mikor aztán az elefánt nem igen akart rá hederíteni, a gorilla kitépett egy fiatal törzset és ezzel a rögtönözött húsággal úgy elpüfölte az elefántot, hogy az halva rogyott le. Másnap ott lelték a vadászok a halálra vert nagy állatot s mellette a gorilla fütykösét.

A szépnemet az irtózás hidege borzongatja, midőn egy-egy vadász elmondja, hogy a vén bolond himgorillák, melyek az erdőkben látszólag ártatlan szándékkal kóborolnak, voltaképen fiatal néger nők után leskelődnek, mint a kik iránt rendkívüli vonzalommal viseltetnek. A tudósok még nem döntötték el, hogy vajjon ez a körülmény (ha ugyan véletlenül nem vadászfüllentés az egész!) a bozontos remete finomabb izléséről tanuskodik-e, vagy pedig ez az egész mendemonda gyöngédtelen célzás akar lenni arra, hogy a gorilla sok négernőt bátran összetéveszthet saját fajának nőstényjeivel. Elég az hozzá, hogy egy vén vadász egyszer így szólt: «Egy szép nyári reggelen két nő ment az erdőbe faágakat szedegetni; egyszerre csak egy óriási termetű himgorilla állt előttük s mielőtt menekülésre gondolhattak volna, az egyiket megragadta és minden rugdalózása és körmölése daczára is magával vitte a bozótba, míg a másik jajveszékelve rohant vissza a faluba.

De az elragadott nő néhány nap mulva mindnyájoknak őszinte bámulatára épségben s minden baj nélkül szerencsésenhaza került s kalandjait kellően részletezve maga beszélheté el övéinek!» «Úgy ám!» — mondá erre a másik vadász — «az a gorilla-kisértet volt!» — és a kar helyeslő mormogással erősíté meg szavait. A bámuló fehér embernek nagy okosan elmondják, hogy kétféle gorilla létezik, melyeket jól meg kell különböztetni egymástól. Az egyikféle közönséges gorilla, míg a másikféle valóságos kísértet. Ebben és ebben

a faluban egyszer egy jól ismert néger az erdőbe ment és többé sohasem jött vissza. Valami gonosz lélek gorillává boszorkányozta. A fehér ember mindenekelőtt arra gondolna, hogy a négerből bizonyára valamelyik párducz csapott vendégséget, hanem a fekete vadásznak egészen másféle átalakulási nézetei vannak. «Gorilla-kisértet lett belőle! — ismétlé a néger, mert attól a naptól kezdve egy afféle gonosz szellem kísértett a falu mellett levő erdőben. Az ilyen kísértet ellen aztán hiábavaló minden fegyver; még a puszkagolyó sem fog rajta. Többnyire az út mellett egy fán leskelődik s ha egy néger arrafelé vetődik, alsó kezeivel azonnal utána nyúl, fölhúzza őt afára és ott megöli.»

Egy másik néger meg azt beszéli, hogy egyszer egy egész falu keveredett háborúba a gorillák ellen. Ugyanis a majmok minden engedelmekérés nélkül aratást kezdtek tartani a helység czukornád-ültetvényében, mire a falu lakói elősiettek, hogy vagyonukat a rablók ellen megvédelmezzék, de a küzdelem vége az lett, hogy egy részök a csatatéren maradt, más részök futásnak eredt s többen közülök fogságba estek. Az utóbbiak néhány nap mulva visszatértek. A gorillák semmi mást nem csináltak velük, mint hogy kezeikről és lábaikról a körmöket leszakgatták, hihetőleg a többiek számára elrettentő példaul.

A gorillát Európában csakis a legújabb időben tanulták ismerni. A karthágói Hanno állítólagos expedíciója óta, melytől az első, inkább mondaszerű hír terjedt szét a világ akkor ismert műveltebb részeibe Afrika «vad erdei embereiről», először Bowdich angol utazó tudósításai (1819) tesznek említést e majomfajról; csak hogy e tudósítások is csak úgy hemzsegték a sok valótlanágtól. Az első gorilla koponyát 1837-ben dr. Wilson hittérítő küldötte Bostonba s ezáltal kétségtelessé lön egy oly majomfajnak létezése Nyugat-Afrikában, mely nagyságánál fogva közelebb áll az emberhez valamennyi eddig ismert majomfajnál. Ugyanazon évben Savage protestáns hittérítő is a Gabon mellett két gorillabőrt szerzett egy rabszolgától, a melyek

közül egyik a párisi muzeumba, a másik Bécsbe került. Owen tanárnak 1859-ben rummal telt hordóban egy egész gorillahullát küldöttek megvizsgálás végett. Azonban szerencsétlenségre a szesz útközben hihetőleg kifolyt s az állat teljesen elrothadt. Mindazáltal Owen megkísérté a csontvázat összeállítani s e borzasztó munkát egy félre eső helyen vitte véghez, hogy a divatos világ szagérzékét meg ne sértse.

Ez nagyjában az a ritka és veszélyes vadász-szákmany, melyet társaságunk főúri vezére, ki Bengáliában már nem egy tigris és párducot ejtett el, okvetlen meg szeretne szerezni gazdag vadász trofeái közé.

Hogy milyen eredménnyel, ez természetesen még a távoli jövőendő titka.

TÓTH ISTVÁN.

Krónika.

A török forradalom győzedelme óta már eltelt az a hónap, a mely után nevetség nélkül lehet ilyen nagyhullámzású mozgalom elé prognosztikont állítani, vagy legalább is nyugodtan méregetni a jóslásokat, melyekbe ilyen izgató eset körül az izgatott képzelet beleereszkedik. Túlságosan szkeptikus és törökösen fatalista lélek azt mondaná:

«Nem hiszek e forradalom jó végében, mert ha a mit akar s a miben gyökeredzik, realitás volna, a forradalom sem várt volna ily sokáig. A cinikus viccz, a mit a szultán még kinjában is megenged magának: az tudniillik, hogy a török nép eddig éretlen volt az alkotmányra, de pont 1908 július végén egyszerre elérte azt az érettséget, mely kiérdemli a politikai nagykorúságot, — ez a viccz s hogy a szultánt agyon nem verték érte, azt mutatja, hogy a török nép és társadalom még mindig nem nagykorú. A minthogy forradalmak nem is szoktak, mint a nagykorúság, egy meghatározott napon előzmények után elkövetkezni. Lám az orosz forradalom már harmincz esztendeje tart szakadatlan; egyre felbukkan, egyre észrevenni; ha százszor el-

bukik, százszor újra felkél, jeléül a polgári osztály állandó fejlődésének, mely hatalmába tudja keríteni a parasztmozgalmat, s újabb politikai erőbe kapása természetes külső következése annak a belső valóságnak, hogy Oroszországban az ipar — bár mesterséges úton-módon — de fejlődik és kibontakozik. Ehhez képest a török forradalom improvizációnak tetszik, a mint hogy nem is látni az utóbbi évtizedeknek olyan gazdasági, nevezetesen ipari és kereskedelmi fejlődését, mely olyan nagy politikai változást indikálna, a minő most Törökországban színre és rögtönözve végbement.»

E tamáskodó beszédnek azonban ellen lehet és kell is vetni egyet-mást. Azt, hogy a mi mozgalom évtizedek óta a török birodalmat meg-megvonaglatta, többé-kevésbé mind az a forradalom volt, mely most kitört s vértelen diadalmaskodott, — elvégre nincs az a nemzetiségi mozgolódás, mely egyben szociális és politikai ne volna. Azt sem lehet mondani, hogy török ipar és kereskedelem ne exisztálna, legfeljebb nem egyenletesen az egész birodalomban, nem modern, nem nagyipari és gépipari formában, de bizonyos, hogy a mi kisiparos és kereskedő osztály valójában megvan, a nem udvari hivatalokban ülökkel s a lelki pályákat futó rétegekkel együtt elég számos arra, hogy a tompán forrongó paraszt-elégedetlenséget olyan célok számára foghassa be, a minőket a paraszt különben nem igen ér fel észszel. (Voltaképen ez történt a nagy francia forradalomban is.) S van egy külső nagy jel, mely a török forradalom életrealitáságra, vagyis az eleven élet adalékaiból való természetes következésére vall rá: az, hogy — szakasztott, mint a francia nagy forradalom — a hadsereget magához tudta ragadni, tud neki parancsolni és ki tudja elégíteni. A fejlettség ily magas fokára nem jutott el még a porosz, még az osztrák társadalom sem s ha ennyi erő oly sokáig alul tudott maradni, annak betű szerint külső oka volt, az tudniillik, hogy a külső hatalmak mind segítettek fenntartani a szultán korlátlan hatalmát, mint

a mely egyfelől biztosította Törökország tönkremenetelét, másfelől technice lehetségessé tette a török birodalomra való befolyást, mert ehhez csak *egy* embert kellett megfélemlíteni vagy megvásárolni, — vagy megfélemlíteni és megvásárolni. Egyszóval: a török gazdaság és társadalom nem oly fejletlen, hogy fejlettségének ne felelne meg természetesen olyan alkotmány, a mely szabás dolgában végre sem modernebb, mint a minő a többi Európában hatvan-nyolczvan esztendő előtt volt divat.

Egyéb okok azok, a mik miatt nehéz az új-török uralom kilátásaiban s állandóságában hinni. Az új uralmat, melyet nagyjában a törökség nemzeti uralmának lehet nevezni, kétfelől fenyegeti akkora veszedelem, a melylyel szinte lehetetlen, hogy meg tudjon birkózni.

Az egyik a külső. A világ nem szándékozik leszokni róla, hogy a török földet presztinált zsákmányának tekintse. Más efféle esetben még azt lehet mondani, hogy az abszolutizmusnak pénzpiaczi okokból kellett megbuknia, a világ nagy bankárjai csak nyilvános számadásra kötelezett nemzeteknek adnak kölcsön, nem pedig kabinetjük titkáiban önkényeskedő s a feltámadó néptől bármikor dezavualható császároknak. (Ilyen okokból kellett alkotmányt adnia a muszka császárnak s 1859 után is főképp ilyen ok vitte Ferencz József császárt az alkotmányosság felé.) De mig egyebütt ilyenformán több finanziaális chance-a volna az alkotmányosságnak, mint az abszolutizmusnak, Törökországban más az eset. Itt ugyanis az egyáltalában megfogható álladalmi jövedelmeket az európai hitelezők rég lefoglalták, magukhoz ragadták, s államadósság ellenőrző bizottság néven mint állam az államban s a török hatalmasságoktól független hatalmaság maguk szedik be, kezelik és vágják zsebre. Ha Törökországban helyreáll a nemzeti alkotmányosság, lehetetlen, hogy a büszke ottománság e hűbéri helyzetet tovább viselje; lehetetlen, hogy az új népparlament s a felelős kormány az állami jövedelmek kezelését

vissza ne követelje és ragadja; már pedig bármily megbizható a török parlament és török kormány: a hitelezők önmagukban mégis csak jobban biznak és nemzetközi és hűbérúri hatalmuk minden óriás befolyásával lesznek halálos és természetes ellenségei a török dolgok új rendjének. El lehet mondani, hogy az ujságpapirt telefirkáló ábrándozókon kívül a török alkotmányosság kerek ezen a világon senki másnak nem kell és nem tetszik, mint az ottomán uraknak, népségnek és katonaságnak. Ezek pedig kisebbségben vannak a többi világhoz képest.

S nemcsak kifelé, de befelé is. Hogy az európai szabású alkotmányt hogy fogják Ázsia középkori török népeire ráhúzni, az szinte elképzelhetetlen. Ám még elképzelhetlenebb, mint fogják majd a szabadság és egyenlőség hirdetői e nomád csordákkal majorizálhatni az európai török birodalom keresztény, kivált szláv népeit, a melyek ha nem is mind csupa hollandusok és angolok, de körül vannak véve rokonoktól, a kikre támaszkodhatnak, leskelődő nagyhatalmaktól, a kikre számíthatnak s a szabadságot és egyenlőséget természet szerint a maguk nemzeti szabadságának s egyenlőségének javára értelmezik. Az abszolutizmus, az ő egyforma nyomásával, úgy a hogy, még együtt tudja alultartani a törököket s a keresztényeket. A szabadság s az egyenlőség azonban, ha igazán megjő, az európai Törökország darabokra való hullását jelenti elkerülhetetlenül, ha azonban csak papirformula s az új-törökök ott folytatják a keresztények elnyomását, a hol az ó-törökök elhagyták, bizonyos és magától értetődő folytatását vagy kiújulását jelenti a makedon, az albán, az örmény stb. forradalomnak, s a külső hatalmak ama cselszövő játékának, mely a törökség e belső nyavalyáit hasznosítja a maga «felszabadító» céljaira. Ne feledjük, hogy a török birodalom nem úgynevezett természetes alakulat, hanem fegyveres erővel mechanikusan összeterezt, melynek erkölcsi fundamentuma a török vallásos hit s annak az a tétele, hogy az igazhivőnek uralma természetes és szükséges a hittele.

nek felett. Míg a vallásos török népet nehéz lesz e hitéből kiábrándítani s ha az új török vezérlő rétegek nagyon igazságosak lesznek a nemzetiségek iránt, az ottománságban vesztetik el talajukat: viszont e nemzetiségek az ő fegyvereikkel szemben sem felejtik el, hogy Európa nem igen engedi az ottomán szablyát keresztvény vérben fürdeni. S viszont gondoljuk el, hogy az ázsiai törökség mit szól majd olyan török miniszteriumhoz, melyben görög és örmény férfiak is ülnek, s a perzsa sah, a ki úgyszólván dühös félelemmel nézi a konstantinápolyi eseményeket s látnia kellett, hogy egy városa mint szökött át a török birodalomba, mint igyekszik majd a pánizlám lobogót felkapni, ha a kalifa olyan gyenge volt, hogy elejtette s mint hirdeti majd, hogy siiták és szunniták még mindig inkább egymás mellé valók, mint mohamedánok és keresztények!

Ázsia felől nagy abszolutista reakció, mely vagy a szultán mellé áll vagy a panizlám jelszóval sorakozik az új-törökség ellen; európai Törökországban rettenetes nemzetiségi viszályok, biztos széthullás vagy polgárháború; a pénzpiacra s a diplomáciában pedig csupa leskelődő ellenség: ime ez az, a mi az új-török uralomra vár. A napoleoninál nagyobb csoda volna, ha mindezzel meg tudna birkózni — holott Napoleonnak megvolt az a chance-a, hogy egységes fajú és fejlettségű nemzettel dolgozott s a szabadságot és egyenlőséget már előtte lejáratták.

IGNOTUS.

Éva.

Dráma a tanyán.

Irta: SÓLYOM FERENCZ.

(Befejező közlemény.)

— Már most hallgasson ide, Vágó István, — folytatta a gazda szemébe kapcsolva szeméit a biró, — elmondom röviden a dolgot. A kend Éva leánya tegnap délután az alsó cziher mellett jött el, mikor a bokrok közül valaki rálőtt. A lövés vállát érte, s azon könnyű sérülést okozott. Kend kirohant

cselédeivel a házból, s a tettes üldözésére sietett. Összekutatta az egész cziher, de nem akadt nyomára sehol. Majd megjött két legényével a csendbiztos is, újra kezdték a nyomozást, de együttes igyekezettel se mentek semmire. A tettet elnyelte a föld. Mondja meg nekem Vágó, állva maradt a kend leánya a pisztolylövés után.

— Nem, instálom, a hóban kaptuk.

— Tehát elesett?

— El.

— Jól van, Ezen az én czédulámon, s emitt az első jegyzőkönyvben is az áll, hogy kend szentül meg van győződve róla, hogy leányát bosszúból egy Benedek Jóska nevű idevaló legény akarta agyonlőni. Igaz ez?

— Igaz, — mormogta a gazda.

A joggyakornok úr fülelni kezdett. Hohó, ebből még lehet valami . . . Egy falusi Othello, ki meg akarta ölni a szeretőjét. Jól indul; lássuk . . .

— Tehát igaz, — folytatta a biró, — ma is azt mondja kend, a mit tegnap a csendbiztosnak. Ezen az én czédulámon azonban az is fel van írva, hogy kend azt hiszi, miszerint Éva leánya nagyon jól tudja, ki lőtt rá a cziherből, de nem akarja bevallani, nehogy börtönbe kerítse a legényt, a ki elkeseledésből tört az élete ellen. Még mindig vallja ezt a tegnap jegyzőkönyvbe mondott dolgot?

— Igenis, vallom.

— Meg van róla győződve, hogy helyes nyomon jár?

— Meg.

— Jól gondolja meg kend, hogy mit mond!

— Meggondoltam.

Domine Baczó most már komolyan érdeklődni kezdett. Derék leány lehet az az Évi. Tudja, hogy ki lőtt rá, de nem mondja meg. Tiszta, spártai jellem. Élhetett volna Hellászan is. Egy kényes, fehér városi dáma eddig már tizenhatszor is kizokogta volna a dolgot. Na na . . . bizonyos, hogy faluhelyen még vannak görögök is . . .

Az öreg úr ezalatt merőn a gazda arcába nézett. Kutatta a rugót, mely lelkét mozgatta

ennek a herculesi testnek. Vágó István azonban nem nézte vissza. Szórakozottan ügyelte, miként fut végig a papiroson a joggyakornok tolla.

— Őszintén feleljen kérdéseimre, Vágó, — szívelhette kend azt a Benedek Jóska nevű legényt?

— Senkim se vala nekem.

— Nem azt kérdeztem, — szívelhette, vagy nem szívelhette?

— Soh'se bajlakodék véle.

— Tehát gyűlölte?

— Kicsi volt az arra . . .

— Bejáratos volt a kend házába az a legény?

— Nem volt.

— Régebben sem? Úgy értem, hogy akkor a midőn az öreg Benedeknének még meg volt a vagyona.

— Hébe-hóba bevetődött ide is.

— Szerette a kend leányát?

— Nem tapogattam biz én.

— Megkérte a kezét?

— Meg.

— Kosarat kapott?

— Azt.

— Kend utasította el, vagy pedig a leánya?

— Mind a ketten.

— Vezessék elő a leányt! — parancsolta a biró.

A joggyakornok úr bámulva csóváltgatta fejét a jegyzőkönyv felett. Nem értette ezt a meglepő fordulatot. A leány kikoszarozta a legényt, — nem szerette. Elég baj . . . Sokkal érdekesebb és izgalmasabb lenne a dolog, ha szerették volna egymásts csak később jelent volna meg egy Rómeo, a ki elszeresse a leányt. Így igazítva a szerelmi drámát, sokkal csattanósabbak lehettek volna a pointjei. Ki tudja azonban — hátha —

Éva délczeg, sugár leány volt. A mint belépett az ajtón, s reá emelte daczos fekete szemeit a biró urra, mintha tiltakozott volna az ellen, hogy ide parancsolták. Félig elfordulva állt meg az asztal mellett. Balkarja fel volt kötve, arczán azonban semmi nyoma a

fájdalomnak; mintha meg sem volna sebezve válla.

— Évának hívnak?

— Igen.

— Husz esztendő vagy?

— Annyi.

— Jegyezze, kérem, domine! A leány valomása tulajdonképen az, a mire szükségünk van, — dörmögte a biró s elkezdte nézni a leányt. Bozontos, ősz szemöldöke alól éles figyelemmel nyilallott ki a tekintet, komolyan, hidegen sokáig . . . míg gyöngé pír futotta el tőle a leány daczos arczát, s gyorsan, rendetlenül emelkedett gömbölyű melle a köntös alatt. Nyomasztó csend támadt. Vágó István homlokát törülgette.

— Becsületesen felelj az én kérdéseimre, leányom, — törte meg az ólmos csendességet a biró.

— Igenis, úgy — lehelte halkan a leány. Összetörte az a két szürke sasszem. Úgy érezte, mintha forró víz ömlenék végig karcsú tagjain, s mellébe szorulna vissza az élet.

— Éva leányom, ismerted te a Benedek Jóskát?

— Ismertem.

Domine Baczó nagy gyorsasággal jegyezte a szavát s fölöttébb elcsodálkozott rajta, hogy ez a hang egészen más, mint a milyennek képzelte. Sokkal lágyabb, félénkebb, puhább. Azt hitte, dörögni fog, pedig úgy látszik, hogy mindjárt esik az eső. A biró úr szárazon kérdez:

— Mióta ismerted?

— Sok ideje már . . .

— Pedig kikergettem a házamból, — toldotta meg a gazda.

— Kend hallgasson! — Nézz szépen a szemem közé, édes leányom, és úgy felelj. Sejtetted-e, hogy a cziheres mellett baj érhet?

— Nem.

— Beszéltél azzal a legénnyel tegnap?

— Igenis, beszéltem.

— Ő lőtt reád?

— Nem ő.

— Láttad, ki volt?

— Nem láttam, — felelte tagadó intéssel a leány.

A gazda ingerülten lódított egyet a vállán.

— Hazudik instálom!

— Miféle dolog ez, Vágó! Hogy mer beszélni kend, ha nem kérdezem, — villámlott reá az öreg úr s akkorát csapott öklével az asztalra, hogy még a csendőr is összerezzen. — Vigyázzon kend magára! . . . Ide hallgass, Évi fiam. Nézz a szemembe: mid volt neked az a legény?

— Senkim se volt, — felelte a leány. Másnak vagyok gyűrűs mátkája négy hónap óta. Jóskát csak úgy ismertem.

— Szeretted? — tudakolta a biró.

A leány halkán, de egészen biztos hangon felelte:

— Soha.

— Nem is hitegetted soha?

— Isten engem úgy segítjen . . .

— Tehát nem szeretted és nem is hitegetted. Becsületesen, helyesen cselekedtél, Évi leányom, — de Benedek Jóska azért úgy-e mégis a sarkad után járt s fenyegetett, hogy megöl, ha a jegygyűrűt nem küldöd vissza annak a derék legénynek, a kit szeretsz. Esztendők óta ismered Jóskát. Együtt voltak gyerekek is. Kátéra is együtt jártatok a tiszteletes úrhoz. Egyszer-másszor féltréfából tán adtál is neki egy-egy jó szót, ha nem is ígérted, hogy a felesége leszel. Az embernek sokszor mond olyat szája, a miről nem tud a szive. Hihette tehát a Jóska legény, hogy ha nem is mindjárt, egyszer azonban mégis csak kicseréled véle a lelkedet. Mikor aztán tönkrement az édes anyja, s nem csak a jószág veszett el kezei alól, hanem te is másnak lettél a mátkája, a gyerek elkeseredve kísérgetett s fenyegetett nagy bolondul, hogy kipusztít a világból, ha nem leszel övé. Így volt, Évi lányom?

— Nem fenyegetett.

— De panaszkodott, keserűségeket mondott?

— Nem bántott a szava, — rebegette a leány.

— Bejárt ide hozzátok?

— A mióta szegények lettek, nem jött . . .

— Miért?

— Nem engedte az édes apám . . .

— Soh'se állhattam koldus-ivadékot a portám táján, — dörmögte haraggal a gazda, — nem türtem őt se. Kell ide koldus! Kinek? Olyan az egész Benedek-familia . . .

— Kérdeztem kendet?

— Csak úgy mondom, tekintetes biró úr — Az öreg úr megint a leányhoz fordult.

— Jól ügyelj arra, a mit most mondok, Évike leányom, — édes apád azt állítja, hogy te bizonyosan tudod, ki lőtt reád a cziherből, csak nem akarod elárulni. Mi azért vagyunk itt, hogy kiderítsük az igazságot és megbüntessük a bűnöst. Az a ki reád lőtt, az orgyilkosság kísérletének nehéz bűnét hurczolja lelkén, — s esztendőig tartó súlyos rabság lesz bűnének büntetése. Felelj tehát leányom okosan, őszintén, hited szerint: igaz-e, hogy Benedek Jóska tegnap orgyilkos kézzel reád lőtt, vagy nem?

Mélységes csendesség támadt. Vágó István nehéz lélegzettel, elvörösödve meresztette leányára szemét, s nem mert megmozdulni a csendben. A joggyakornok úr zavarndott arcczal bámult a jegyzőkönyvre. Valami lesz itt . . . A leány ingadozik, szédül . . . Még egy percz és ajkára téved annak a szerencsétlen legénynek a neve — —

A csendbiztos kezében e pillanatban megmozdult a szuronyos fegyver. Annak a gyöngeszere hirtelen fölkapta fejét a leány. Bátoran, félelem nélkül, visszatérő daczczal nézett a biró szeme közé, miközben kimondta azt a két becsületes szót:

— Nem igaz!

Vágó István indulatosan lódította meg vastag öklét. «Hazudik, nagyságos úr, — az egy élő Istenre mondom, hazudik! Bizonyosan tudom, a mit az imént mondtam» . . .

— Édes apám!

— Hazudsz, ha mondom! Jól megügyeltem én tegnap, hogy ráismertél arra a kölyökre. Parancsolom, tégy igaz vallomást, különben . . . Éva . . . az ördögbe is . . .

— Nem, soha! fakadt fel a leány ajakán a harag, s ebben a pillanatban majdnem utálat-tal nézett végig az édes apján. — Te kegyelmedet a gyűlölködés tüzei ellene, mert kelmed gyűlöli Jóska-t, az Isten bocsássa meg ezt a vétkét, s most így akarja elveszíteni a szegényt. Azért üldöznék halálra, mert szemére vetette, hogy kelmed forgatta ki minden jószágából az édes anyját? — Benedeknéé volt régebben ez a tanya, magyarázta a bíró felé fordulva a leány, s csak úgy került hozzánk, az apám tudja miképpen . . . Bár sohase került volna. — Azóta ér minden keserűség. Szegény Benedek néni leszorult egy kunyhóba a víz mellé, Jóska napszámba dolgozott. Ezért a szegénységért történt közöttünk a baj . . .

Az öreg úr csendesen megkérdezte:

— Mit mondtál, leányom?

— Semmi nagyot én, tekintetes úr, — folytatta élénk mozdulattal a leány. — Úgy történt minden, hogy Jóska selyem kendőt vett a városban, s noszogatót, hogy vegyem el, mert nekem vette, nekem hozta. Nem vehetem el, mert megharagudott volna a mátkám, — azt mondtam neki, hogy azon a pénzen édes anyjának vehetett volna valamit, úgy sincs szegény néninek ünneplő köntöse, a melyben az isten házában megjelenhetnék . . . Miért vásárol nekem piros selyem kendőt, mikor tudja, hogy másnak vagyok a mátkája? Jóska erre elkeseredve mondta, hogy megöli magát, ha jobb szívvel nem leszek hozzá. Nem tehettem . . . sajnáltam, de ha másé a szívem, a lelkem . . . Jóska derék fiú, becsületes legény, az Isten is megáldja azt az aszszonyt, ki övé leszen, — nagy vétek hát reá fogni azt a csunya dolgot, a mivel édes apám gyűlölködése vádolni nem áthatja.

A joggyakornok úr elégedetten bólintott. Helyesen, Évike, derék leány vagy. Mennyi hévvel védi azt a boldogtalan gyereket, szinte bele melegszik az ember. — A gazda arcát vérenek lángja tüzesítette ki a beszéd alatt; beszívott ajakkal, gúnyos, magába fojtott dühvel kérdezte nyers szóval az öreg úrtól:

— Hiszi ezt az úr? Mondja — hogy tudjam én is —

— Csendőr! — vágódott ki a bíró sasszeméből a villám, — dobja ki innen ezt a parasztot, ha még egyszer ki meri tátni kezdetlen a száját! Kénd a bíróság előtt áll, kénd viselje magát tisztességesen, különben torkodra forrasztom buta röhögésedet, paraszt. Paraszt!

A gazda ijedten hátrált. Engedelmet kér, nem akart sérteni senkit . . . ne tessék haragudni reá . . . A bíró felállt az asztal mellől s a leányhoz lépett.

— Éva, fiam, be kell, hogy vegyem teljes hitellel a vallomásodat. Benedek Jóska zokon vette, a miért nem vetted el a piros kendőjét, de azzal vége; nem történt köztek semmi. Más irányba fogom kiterjeszteni a nyomozást, — ez a szál elszakadt és nem kötjük többé össze. Derék leány vagy, Éva, — tette hozzá halkán, jóságosan és megsimogatta gyöngéden a leány fejét. A joggyakornok úr meglepetve látta, hogy ime könnyek csillognak a leány pilláin, s a princípális nem akarja észre venni. Hohó, ez jelent valamit . . . majd meggondolja . . .

— Domine Baczó, dörmögte az öreg úr, zárja le a jegyzőkönyvet. Éva leányom, te elmehetsz.

— Igenis.

A leány könybe lábbadt szemekkel csókolt kezét az öreg úrnak s gyorsan elhagyta a szobát. A csendőr utána nézett, s rábólintott a fejével: derék leány . . .

— Kendnek pedig, Vágó István, szigorúan meghagyjuk és megparancsoljuk, hogy ne merje bántani a gyermekét, különben konok rágalmaért bíróság elé kerül. — Megértette?

— Igenis, megértettem, — dunnyogta a gazda.

— Csendbiztos!

— Parancsoljon.

— Két legényével holnap kikutatja a környéket s az eredményről jelentést küld.

— Meglesz.

A csendőr katonásan tisztelgett s kifordult a szobából. Vágó István utána sompolygott,

s most már nagyon óvatosan tette be maga után az ajtót.

— Most pedig bundámat, botomat, sálomat, fráter Baczó. Pakkolja be az aktákat, — indulunk haza. — Ez olyan hangon volt mondva, hogy nem tűrt ellentmondást. Az öreg úr szemmel láthatólag rosszkedvű és szórakozott! Ilyenkor nem lehet vele beszélni, különben kitör, mint egy vulkán. A joggyakornok úr nem szólt egy szót sem. Kiment és előparancsolta a kocsist. Közben az összefüggést tódozgatta össze agya a bíró úr baja és az Éva leány vallomása között, de csak egy kicsiny körben keringett folyton, a melynek közepén ez a szó állott: árulás. Török Zsigmond urat gonoszul elárulta hitvese, a fess bécsi asszony; Benedek Jóska szegény legényt nem árulta el ez a derék leány, pedig megtehetette volna. Senkije, semmije a legény . . . Nem szerette soha . . . de nem árulta el. Ki lát a szívnek csodálatos mélységébe, — hátha ez verte le lábairól a bíró urat.

Negyed óra múlva elindultak. Vágó István lámpással világította meg a tanya havas udvarát. Lenn a kapunál még egyszer rászólt szigorú, száraz hangon a bíró.

— Viselje emberségesen magát, Vágó; ha még egyszer a kezeim közé talál kerülni kend, annak erősen rossz vége lesz.

A gazda felelt valamit, hanem azt nem lehetett megérteni.

Kiérték az országútra. A principális beásta magát a bundájába, — azt tette tehát a joggyakornok úr is, s szidta a téli ködöt, mely megcsiklandozza orrát s úgy belopja magát drága bundája alá, mint egy tolvaj. Álmos, ködös homály terpeszkedett a fehér hó fölött mindenfelé, lehet, hogy azért ilyen sötét a principális hangulata is.

A Benedekné háza felől világosság csillogott a párázatban. Mikor a szekér ahhoz a ponthoz ért, a hol a víz legközelebb esik az úthoz, megszólalt az öreg úr, s kimutatott a folyam jegére.

— Fráter Baczó!

— Instálom, bíró úr?

— Látja most is a betört jég szélén azt a piros rongyot?

— Látom . . . mondotta meghökkenve a joggyakornok úr, s habozva tette hozzá: az a szegény legény bizonyosan azt hitte, hogy agyonlőtte a leányt, belepusztította tehát magát a vízbe. Jól gondolom . . . azt hiszem . . . Most már nincs semmi baja . . .

Nem kapott választ. Az öreg úr homlokára húzta jó mélyen a sipkáját, s bundájába burkolódzva dunnyogta némi szánalommal a foga között:

— Szegény ördög . . .

Az UJ SZEMLE

megjelenik minden hó 1-én és 15-ikén.

Előfizetési ára:		Az előfizetési pénzeket legcélszerűbb utalványon az UJ SZEMLE kiadóhivatalához. Budapest, V. Alkotmány-utca 23, beküldeni. Előfizetni lehet azonban minden könyvkereskedés útján is.
Egész évre	24 kor.	
Félévre	12 kor.	
Negyed évre	6 kor.	
Egyes szám	1 kor.	

Az UJ SZEMLE kiadóhivatala.

TARTALOM: A monarchia és a Balkán-vasutak, írta: *Blaskovich Sándor*. — Az 1875-ik évi Tisza-féle fuzió története, írta: *Dr. Oláh Gyula*. — Irodalmi Szemle. — Vadászat, írta: *Tóth István*. — Krónika, írta: *Ignotus*. — Éva, írta: *Sólyom Ferencz*.

FELELŐS SZERKESZTŐ: ABONYI ÁRPÁD.

Mielőtt
személy-, jelzalog- v. építési

KÖLCSÖN
íránt intézkednék

kérjen díjtalanul prospektust.

MELLER L. EGYED
Budapest IX, Lónyai-u. 7.

Telefon-Interurban
46—31.

Franklin-Társulat nyomdája.